

1.1.1.1.1

ΕΘΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ & ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

ΕΙΔΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ ΕΠΙΤΕΛΙΚΩΝ ΣΤΕΛΕΧΩΝ

Κατεύθυνση Νομοτεχνών

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Τίτλος Μαθήματος:

Η νομοθεσία στο επιτελικό κράτος

Συγγραφέας: Καθηγήτρια Ελένη Ξανθάκη

Συντονιστής: Δρ Οδυσσέας Κοψιδάς

ΚΘ'ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ

ΑΘΗΝΑ 2022

Περιεχόμενα

ΠΡΟΛΟΓΟΣ – ΕΙΣΑΓΩΓΗ	Error! Bookmark not defined.
Η νομοθεσία στο επιτελικό κράτος	2
1. Νομοθεσία και ρύθμιση	2
2. Ποιότητα της ρύθμισης	10
3. Η φύση των κανόνων ρύθμισης: τέχνη ή τεχνολογία;	18
4. Η καθολικότητα των κανόνων ρύθμισης	25
5. Κανόνες για τη ρύθμιση: ομοιογένεια ή ακαμψία;	28
6. Συμπεράσματα	30
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	32

Η νομοθεσία στο επιτελικό κράτος

1. Νομοθεσία και ρύθμιση

Ας ξεκινήσουμε την ανάλυση περί νομοθεσίας και ρύθμισης συζητώντας τη θέση της νομοθεσίας στην ρυθμιστική προσπάθεια της κυβέρνησης.

Ρυθμιστική διακυβέρνηση είναι η διαδικασία με την οποία η κυβερνητική πολιτική επιχειρεί να επιφέρει συγκεκριμένα αποτελέσματα. Για παράδειγμα, εάν η κυβερνητική πολιτική είναι η ισότητα των φύλων, ρυθμιστική διακυβέρνηση είναι η απόφαση να εξισωθούν οι αμοιβές όσων εργάζονται στην ίδια θέση ανεξαρτήτως φύλου.

Μέχρι τώρα στην Ελλάδα η νομοθεσία και η ρύθμιση ήταν δύο έννοιες που σχεδόν πάντα ταυτίζονταν. Το επιτελικό κράτος οριοθετεί σαφέστερα την σχέση αλλά και την απόσταση μεταξύ ρύθμισης και νομοθεσίας.

Με βάση το επιτελικό κράτος ο Πρωθυπουργός και το γραφείο του εισάγει μία σειρά από πολιτικές και μία σειρά από σχετικούς στόχους για κάθε υπουργείο. Οι στόχοι αυτοί πρέπει να επιτευχθούν σε ένα χρονικό διάστημα που τίθεται, και πάλι, από τον Πρωθυπουργό. Σε επίπεδο Υπουργείου λοιπόν υπάρχει ένας στόχος ρύθμισης, που πρέπει να επιτευχθεί σε ένα συγκεκριμένο χρονικό περιθώριο. Ο στόχος ρύθμισης αποσκοπεί στην αντιμετώπιση ενός κοινωνικού φαινομένου με όποιον τρόπο θεωρεί δόκιμο το Υπουργείο.

Για την επιλογή του τρόπου αντιμετώπισης του κοινωνικού φαινομένου, το Υπουργείο έχει στη διάθεσή του μια σειρά από στρατηγικές που μπορούν να συνεισφέρουν στην επίτευξη του στόχου που του έχει τεθεί από τον Πρωθυπουργό.

Το Υπουργείο μπορεί να μην πράξει τίποτα, αλλά να παρατηρήσει την εξέλιξη του κοινωνικού φαινομένου, εφόσον κρίνει ότι η κοινωνία βαδίζει ήδη προς το ρυθμιστικό αποτέλεσμα που ζητά ο Πρωθυπουργός και συνεπώς απλά η παρακολούθηση είναι αρκετή. Για παράδειγμα, εάν στόχος του Πρωθυπουργού είναι η πάταξη της έμφυλης βίας, και παρατηρείται ήδη κάθετη μείωση των περιστατικών έμφυλης βίας, τότε το Υπουργείο μπορεί να αποφασίσει να μην δράσει και να παρατηρήσει απλά την μείωση της βίας με σκοπό να συμπεράνει, εάν χρειάζεται παρέμβαση ή εάν η ίδια η κοινωνία αντιμετωπίζει το κοινωνικό αυτό φαινόμενο χωρίς να απαιτείται ρυθμιστική παρέμβαση.

Το Υπουργείο μπορεί να αποφασίσει ότι πραγματικά χρειάζεται παρέμβαση, ώστε να ενισχυθεί η παρατηρούμενη μείωση της έμφυλης βίας με επιμορφωτικές

πρωτοβουλίες. Για παράδειγμα, το Υπουργείο μπορεί να αποφασίσει ότι χρειάζεται μία καμπάνια στην τηλεόραση, στον κινηματογράφο, και στο ραδιόφωνο όπου να εξηγείται η απαξία της έμφυλης βίας και να παρουσιάζεται με τρόπο ωμό και ρεαλιστικό το αποτέλεσμα της. Τέτοιου είδους παρέμβαση έχει πραγματοποιηθεί ήδη στην Ελλάδα με τη δημοσιοποίηση φωτογραφιών γυναικών που κακοποιήθηκαν βάνουσα ή και δολοφονήθηκαν από έμφυλη βία. Τέτοιες παρεμβάσεις εικονοποιούν την φρίκη της έμφυλης βίας και αποτρέπουν τη χρήση της, τουλάχιστον από όσους πολίτες συμμερίζονται την απαξία της βίας.

Στην Ελλάδα έχουν υλοποιηθεί μία σειρά από πολύ επιτυχημένες επιμορφωτικές καμπάνιες, όπως για παράδειγμα παλιότερα η καμπάνια για τη χρήση αντισυλληπτικών όταν εισήχθη η νομιμοποίηση των εκτρώσεων. Στη Μεγάλη Βρετανία υπάρχει μεγάλη καμπάνια πολλών ετών για την σύνδεση της χρήσης αλκοόλ πριν την οδήγηση με την πρόκληση τροχαίων ατυχημάτων. Τέτοιου είδους παρεμβάσεις υπάρχουν στις στάσεις των λεωφορείων, στην τηλεόραση (κυρίως την Παρασκευή όταν καταγράφεται η μεγαλύτερη κατανάλωση αλκοόλ). Η καμπάνια δείχνει έναν καθ'όλα μέσο πολίτη ο οποίος πίνει μαζί με την παρέα του μία μπύρα μετά τη δουλειά, κάνει το λάθος να οδηγήσει, και στη συνέχεια φέρεται να τραυματίζει ένα παιδάκι, αφού η εικόνα δείχνει ένα ματωμένο παιδικό παιχνίδι στην άσφαλτο.

Τελευταία στη σειρά επιλογή του Υπουργείου για την υλοποίηση του ρυθμιστικού αποτελέσματος που ζητά ο Πρωθυπουργός είναι η νομοθέτηση. Στην Ελλάδα η νομοθέτηση αποτελεί ακόμα την πιο εύκολη και την πιο συχνή επιλογή για την επίτευξη ρυθμιστικών αποτελεσμάτων. Αυτό πρέπει να αλλάξει. Η νομοθεσία είναι το λιγότερο αποτελεσματικό μέσο διακυβέρνησης. Και αυτό γιατί, αφενός, η νομοθεσία δεν διαβάζεται από τους πολίτες (τουλάχιστον στη μορφή που έχει σήμερα), αλλά, ακόμα και αν διαβαστεί, πείθει πολύ λιγότερο από μία εικόνα ή ένα επιμορφωτικό φιλμ.

Συνεπώς, το πρώτο σημείο μεταρρύθμισης που επιφέρει το επιτελικό κράτος είναι η τοποθέτηση της νομοθεσίας στην σωστή της διάσταση, που είναι η θεώρηση της ως *εργαλείο επίτευξης ρυθμιστικών αποτελεσμάτων*. Η νομοθεσία είναι μέσο επίτευξης ρυθμιστικού αποτελέσματος ή πιο απλά είναι ένα εργαλείο αλλαγής συμπεριφοράς από τους πολίτες, ώστε να επιτευχθεί το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα από το Υπουργείο και φυσικά από τον Πρωθυπουργό.

Η νομοθεσία αποτελεί την «χειρότερη» ή την λιγότερο αποτελεσματική επιλογή εργαλείου επίτευξης ρυθμιστικού αποτελέσματος, λόγω των μειονεκτημάτων που έχει ως γραπτό μέσο επικοινωνίας με τους πολίτες, και ως περίπλοκο και δύσκολα

προσβάσιμο μέσο επικοινωνίας. Επιπλέον, η νομοθεσία αναπόφευκτα αφαιρεί, έστω νόμιμα, από τους πολίτες την ελευθερία να πράξουν αυτό που μέχρι τώρα είχαν την ελευθερία να πράξουν.

Η αναγνώριση της θέσης της νομοθεσίας ως το λιγότερο επιθυμητό μέσο για την επίτευξη των ρυθμιστικών αποτελεσμάτων που ζητά ο Πρωθυπουργός μας οδηγεί και στον ορισμό της καλής νομοθεσίας. **Καλή νομοθεσία είναι αυτή η οποία έχει την δυνατότητα να συμβάλει αποτελεσματικά στην επίτευξη του ρυθμιστικού αποτελέσματος που επιδιώκει το Υπουργείο και ο Πρωθυπουργός.** Με άλλα λόγια, καλή νομοθεσία είναι η αποτελεσματική νομοθεσία.

Η έννοια της αποτελεσματικότητας είναι κρισιμότερη για την καλή νομοθέτηση και αποτελεί μία ακόμα καινοτομία του επιτελικού κράτους. Το Υπουργείο δεν νομοθετεί πλέον για να αποδείξει στον πολίτη ότι λαμβάνει μέτρα για ένα θέμα που τον απασχολεί. Αντίθετα το Υπουργείο νομοθετεί, με δισταγμό, όταν η νομοθεσία είναι το μόνο μέσο αποτελεσματικής επίτευξης των ρυθμιστικών αποτελεσμάτων που του ζητούνται από τον Πρωθυπουργό.

Το πρώτο καθήκον των δημοσίων υπαλλήλων που εμπλέκονται στη ρύθμιση και στη νομοθέτηση είναι η απόρριψη της νομοθεσίας στις περιπτώσεις (και αυτές είναι οι περισσότερες) όπου η νομοθέτηση αποτελεί το λιγότερο αποτελεσματικό μέσο ρύθμισης. Δηλαδή το πρώτο καθήκον του νομοτέχνη και του δημοσίου υπαλλήλου γενικότερα είναι να πείσει την πολιτική ηγεσία ότι το ρυθμιστικό αποτέλεσμα που επιδιώκει μπορεί να επιτευχθεί χωρίς νομοθεσία.

Για να γίνει αυτό, απαραίτητη είναι η επιβεβαίωση της ακριβειας του ρυθμιστικού αποτελέσματος που επιδιώκεται, η μελέτη για τη σύνδεση του ρυθμιστικού αυτού αποτελέσματος με το κοινωνικό πρόβλημα το οποίο καλείται να αντιμετωπίσει, και η ταυτοποίηση των αιτιών του κοινωνικού προβλήματος.

Μελέτες κοινωνικών επιστημόνων που καταδεικνύουν τις αιτίες του κοινωνικού προβλήματος που ο Πρωθυπουργός ζητά να ρυθμίσει είναι απαραίτητες για να καταδείξουν σε ποια συγκεκριμένα στοιχεία του κοινωνικού προβλήματος πρέπει να επικεντρωθεί η ρυθμιστική παρέμβαση του Υπουργείου.

Αυτή η συγκεκριμένη στόχευση των αιτιών του κοινωνικού προβλήματος είναι η μόνη στρατηγική για την αποτελεσματική αντιμετώπισή του. Για παράδειγμα εάν αποκαλυφθεί ότι ένα από τα κοινωνικά αίτια της έμφυλης βίας είναι η αντίληψη μέρους της κοινωνίας ότι οι γυναίκες είναι κατώτερες των ανδρών τους οποίους πρέπει να υπηρετούν, τότε η νομοθέτηση είναι απολύτως εσφαλμένη επιλογή. Οι δημόσιοι υπάλληλοι που εμπλέκονται στον σχεδιασμό πολιτικής θα πρέπει να στοχεύσουν στην αλλαγή αυτής της εσφαλμένης νοοτροπίας, και αλλαγή νοοτροπίας

δεν γίνεται με νομοθέτηση αλλά με επιμόρφωση. Εάν πάλι, κοινωνικές μελέτες δείχνουν ότι ένα από τα αίτια της έμφυλης βίας είναι η αυξημένη ανεργία ανάμεσα στους άνδρες, η οποία οδηγεί στην υπερβολική χρήση αλκοόλ και στη συνέχεια στην έμφυλη βία, οι δημόσιοι υπάλληλοι ή οι σχεδιαστές πολιτικής πρέπει να εστιάσουν στην μείωση της ανεργίας και στην μείωση της χρήσης αλκοόλ. Οπότε εδώ μπορεί να παρέμβει με αυξημένα κίνητρα για την εργασιακή επιμόρφωση των ανδρών, ώστε να μπορούν να αλλάξουν εργασιακή ειδικότητα και να οδηγηθούν έξω από την ανεργία, αφαιρώντας έτσι το έδαφος βιοπραγίας κατά των γυναικών. Επίσης θα μπορούσε το Υπουργείο να προτείνει την αύξηση της τιμής του αλκοόλ, ώστε άνεργοι να μην είναι σε θέση να το καταναλώσουν σε μεγάλη ποσότητα, φράζοντας έτσι τον δρόμο σε παραβατικές συμπεριφορές.

Βλέπετε λοιπόν ότι πολύ συχνά η νομοθέτηση δεν έχει θέση στην ρυθμιστική προσπάθεια, γιατί αποτελεί μη αποτελεσματικό τρόπο αντιμετώπισης των αιτιών του κοινωνικού φαινομένου που η κυβέρνηση προσπαθεί να πατάξει. Η ταυτοποίηση και η εξειδίκευση των αιτιών του κοινωνικού αυτού φαινομένου, η οποία δεν μπορεί να γίνει από νομικούς, αλλά μπορεί να γίνει από κοινωνικούς επιστήμονες, συγκεκριμενοποιεί τον στόχο του Υπουργείου και συνεπώς επικεντρώνει τις ρυθμιστικές παρεμβάσεις του στη σωστή κατεύθυνση. Αποτέλεσμα αυτής της στοχευμένης παρέμβασης είναι συχνά η μη νομοθέτηση. Με τον τρόπο αυτό επιτυγχάνεται και η πάταξη της πολυνομίας.

Η πολυνομία εισάγει πολλαπλές ρυθμίσεις, οι οποίες συχνά αντικρούονται η αναιρούνται σιωπηρά, δημιουργώντας de facto μια ανασφάλεια δικαίου. Επιπλέον, με το βομβαρδισμό των πολιτών με πολλαπλά αιτήματα για αλλαγή συμπεριφοράς μειώνεται η ένταση της απαξίας που αποδίδεται σε μία συγκεκριμένη συμπεριφορά. Δηλαδή, έχοντας ο πολίτης να αντιμετωπίσει μία μεγάλη λίστα αιτημάτων για αλλαγή συμπεριφοράς, μπορεί να θεωρήσει ότι οι απαιτήσεις της νομοθεσίας δεν είναι πάντα ισχυρές και συνεπώς δεν είναι πάντα απαραίτητο να τις εφαρμόζει στο ακέραιο. Δημιουργείται λοιπόν μια σχετική ή και τελικά ολοκληρωτική απαξία στην νομοθεσία με αποτέλεσμα να μειώνεται η διάθεση των πολιτών να την εφαρμόσουν ολοκληρωμένα, αφαιρώντας έτσι από τη νομοθεσία την αποτελεσματικότητά της. Χωρίς εφαρμογή η νομοθεσία είναι αναποτελεσματική, γιατί δεν αλλάζει η συμπεριφορά των πολιτών όπως απαιτείται για την ρύθμιση του κοινωνικού προβλήματος που καλείται η νομοθεσία να αντιμετωπίσει.

Η έννοια των "κανόνων ρύθμισης" μπορεί να περιλαμβάνει κάθε είδους οδηγίες και απαγορεύσεις που επιβάλλονται από τις κυβερνήσεις¹ κατά την άσκηση του δικαιώματος και του καθήκοντός τους να διαχειρίζονται τις κρατικές επιχειρήσεις. Η έννοια των "κανόνων ρύθμισης" μπορεί να περιλαμβάνει όλους τους τύπους κατευθύνσεων και απαγορεύσεων.² Ο όρος μπορεί να οριστεί πολύ ευρέως. Μπορεί να επιτρέψει την ενσωμάτωση γραπτών και ήπιων κανόνων, αν και εξ ορισμού και οι δύο τύποι πρέπει να είναι δεσμευτικοί για να χαρακτηριστούν ως κανόνες- την ενσωμάτωση όλων των τύπων πηγών κανόνων, είτε πρόκειται για το νομοθετικό σώμα είτε για την εκτελεστική εξουσία σύμφωνα με τις διαδικαστικές απαιτήσεις- και την ενσωμάτωση κάθε τύπου ρύθμισης, θετικής ή αρνητικής [η απορρύθμιση είναι μια μορφή διακυβέρνησης άλλωστε], ενεργητικής ή παθητικής [η μη ρύθμιση είναι μια μορφή διακυβέρνησης άλλωστε], αυτοεκτελούμενης ή εκτελεστής.³ Ο ΟΟΣΑ συμπεριλαμβάνει στον όρο όλο το φάσμα των νομικών μέσων με τα οποία τα κυβερνητικά όργανα, σε όλα τα επίπεδα διακυβέρνησης, επιβάλλουν υποχρεώσεις ή περιορισμούς στη συμπεριφορά του ιδιωτικού τομέα, όπως τα Συντάγματα, οι κοινοβουλευτικοί νόμοι, η δευτερεύουσα νομοθεσία, τα διατάγματα, οι διαταγές, οι κανόνες, οι άδειες, τα σχέδια, οι κώδικες, ακόμη και ορισμένες μορφές διοικητικής καθοδήγησης.⁴ Για τους σκοπούς της παρούσας ανάλυσης, όμως, ο όρος "κανόνες ρύθμισης" περιορίζεται και ορίζεται ως γραπτές, δεσμευτικές, νομικές διατάξεις του καταστατικού δικαίου.

¹ Ακριβώς η εμπλοκή της κυβέρνησης είναι το κοινό θέμα των νομικών κανόνων: βλέπε J C Dernbach, R V Singleton II, C S Wharton, J M Ruhtenberg και C J Wasson *Legal Writing and Legal Method* (Austin, Wolters Kluwer, 2007) 3.

² Μέσω μιας πυραμίδας στήριξης ή μιας πυραμίδας κυρώσεων, σύμφωνα με το παράδειγμα της υποστηρικτικής ρύθμισης: βλ. ιδίως J. Braithwaite, "The essence of responsive regulation", (2011) 44 *UBC L Rev* 475, 482.

³ Αλλά αποκλείει τα πρότυπα: βλέπε P. Schlag, "Rules and standards" (1985-1986) 33 *UCLA L Rev*, 379.

⁴ Βλέπε ΟΟΣΑ, "Σύσταση του Συμβουλίου για τη βελτίωση της ποιότητας της κυβερνητικής νομοθεσίας", 9 Μαρτίου 1995, C(95)21/Final- βλέπε επίσης ΟΟΣΑ, "Building Capacity for Regulatory Quality: GOV/PGC (2004) 11, 2.

Ποια ακριβώς είναι όμως η σχέση μεταξύ κανονισμού και νομοθεσίας ή κανονιστικού δικαίου; ⁵ Αν και η σχέση μεταξύ κανονισμών και νομοθεσίας είναι αρκετά απλή και ευθεία, σπάνια τοποθετείται σε λειτουργικό πλαίσιο⁶. Και, ως αποτέλεσμα, τείνει να παραμένει στα θεωρητικά συρτάρια των ακαδημαϊκών και όχι να εδραιώνεται στα μυαλά των φορέων της πολιτικής διαδικασίας. Οι Mousmouti και Voermans διακρίνουν σαφώς μεταξύ νομοθεσίας και ρύθμισης: "η νομοθετική ποιότητα αντανακλά μια θεσμική θεώρηση της νομοθεσίας ως ζήτημα στενά συνδεδεμένο με τις συνταγματικές αρχές της νομιμότητας, της αποτελεσματικότητας και της ασφάλειας δικαίου, ενώ η ρυθμιστική ποιότητα αντανακλά μια πιο εργαλειακή θεώρηση της νομοθεσίας, όπου η ποιότητα αντανακλά την επιτυχία της νομοθεσίας στην προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης".⁷ Με απλά λόγια, ανεξάρτητα από το πολίτευμα κάθε κράτους, οι κυβερνήσεις υπάρχουν [εκλεγμένες, διορισμένες ή με άλλο τρόπο συσταθείσες] για να ασκούν τη διακυβέρνηση του κράτους. Παίρνουν τη θέση τους προκειμένου να διασφαλίσουν ότι η ατζέντα που οδήγησε στην τοποθέτησή τους στην εξουσία θα υλοποιηθεί πραγματικά.⁸ Οι κυβερνητικές ατζέντες υλοποιούνται μέσω πολιτικών που αποσκοπούν στην παραγωγή των επιθυμητών ρυθμιστικών αποτελεσμάτων⁹: το επικρατέστερο μέτρο της επιτυχίας της πολιτικής είναι ο βαθμός παραγωγής των επιθυμητών αποτελεσμάτων.¹⁰ Οι πολιτικές σχεδιάζονται από τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής, συνήθως σε πρώτη φάση κατά τη φάση του καθορισμού της ατζέντας πριν από τις εκλογές/τον διορισμό/την

⁵ Βλέπε Ε. Ξανθάκη, "Ποιότητα της νομοθεσίας: μια εφικτή καθολική έννοια ή μια ουτοπική επιδίωξη;" στο Μ. Travares Almeida (επιμ.), *Quality of Legislation* (Baden-Baden. Nomos, 2011), 75, 76-78.

⁶ Βλέπε ST Trautmann "Empirical knowledge in legislation and regulation: a decision-making perspective" [2013] 1 *The Theory and Practice of Legislation* 533, 538-539.

⁷ Βλέπε Μ. Mousmouti, "Operationalising quality of legislation through the effectiveness test" (2012) 6 *Legisprudence* 191, 194- επίσης, W. Voermans, "Concern about the Quality of EU Legislation: Τι είδους πρόβλημα, με τι είδους πρότυπα;" (2009) 2 *Erasmus Law Review* 59, 223 και 225- και R. Baldwin και M. Cave, *Understanding Regulation: Theory, Strategy and Practice* (Οξφόρδη, Oxford University Press, 1999) 85.

⁸ Βλ. ΟΟΣΑ, "Σύσταση του Συμβουλίου για τη βελτίωση της ποιότητας της κυβερνητικής νομοθεσίας", 9 Μαρτίου 1995, C(95)21/Final.

⁹ Η εκτελεστική εξουσία δεν αναμένεται πλέον να περιορίζεται στην απλή υποβολή προτάσεων: πρέπει να τις υλοποιεί. Βλέπε J Craig Peacock *Naotes on Legislative Drafting* (Washington, REC Foundation, 1961) 3.

¹⁰ Βλέπε N. Staem, "Governance, Democracy and Evaluation" (2006) 12(7) *Evaluation* 7, 7.

εγκαθίδρυση και αργότερα κατά τη φάση της διακυβέρνησης.¹¹ Συνήθως οι πολιτικές ατζέντες στα δύο στάδια συμπίπτουν, αλλά φυσικά αυτό δεν συμβαίνει πάντα¹² είτε επειδή μια πολιτική εγκαταλείπεται μεταξύ των σταδίων, είτε επειδή μια πολιτική δεν έχει προτεραιότητα στο στάδιο της διακυβέρνησης, είτε επειδή μια πολιτική παρουσιάζεται μετά το στάδιο των εκλογών/του διορισμού/της εγκαθίδρυσης στην εξουσία. Όμως, ανεξάρτητα από το χρόνο εμφάνισής τους, η μοίρα των πολιτικών που έχουν τεθεί σε προτεραιότητα είναι να εφαρμοστούν.¹³ Επιτρέψτε μου να διευκρινίσω: οι κυβερνήσεις συνήθως στοχεύουν στο να θέσουν πράγματι σε εφαρμογή τις πολιτικές τους- αλλά η συνειδητή επιλογή μιας κυβέρνησης να φαίνεται απλώς ότι έχει θέσει σε εφαρμογή μια πολιτική στα χαρτιά αντί να το έχει πράξει στην πραγματικότητα είναι μια αποδεκτή επιλογή.¹⁴ Και έτσι η ρύθμιση, με την έννοια που χρησιμοποιείται σε αυτή την ανάλυση, είναι η διαδικασία εφαρμογής των κυβερνητικών πολιτικών στον βαθμό και την έκταση που επιδιώκει η κυβέρνηση.¹⁵ Τα ρυθμιστικά εργαλεία που έχει στη διάθεσή της η κυβέρνηση ποικίλλουν¹⁶ από ευέλικτες μορφές παραδοσιακής ρύθμισης (όπως οι προσεγγίσεις με βάση τις επιδόσεις και τα κίνητρα), μέχρι συστήματα συν-ρύθμισης και αυτορρύθμισης¹⁷, μέσα που βασίζονται σε κίνητρα και στην αγορά (όπως φορολογικές ελαφρύνσεις και εμπορεύσιμες άδειες) και προσεγγίσεις πληροφόρησης.¹⁸

¹¹ Για μια αντίθετη άποψη, δηλαδή ότι οι περισσότερες πολιτικές προκύπτουν ως απάντηση σε ξαφνικές ανάγκες και όχι από τις δεσμεύσεις του κυβερνώντος κόμματος στο μανιφέστο, βλέπε M. Zander, *The Law Making Process* (Cambridge, Cambridge University Press, 2005), 2,7.

¹² Για τη δυναμική φύση της ρύθμισης βλέπε C. Radaelli και F. de Francesco, *Regulatory Quality in Europe*: (Manchester, Manchester University Press, 2007) 36.

¹³ Ο ΟΟΣΑ επισημαίνει τη σημασία της διαχείρισης του δημόσιου τομέα για τη διασφάλιση της αποτελεσματικότητας της πολιτικής και της οικονομικής αποδοτικότητας υπό συνθήκες δημοκρατικής λογοδοσίας: C(94)125/τελικό.

¹⁴ Και η επιλογή ανήκει στις κυβερνήσεις και όχι στους συντάκτες: βλέπε P. Delnoy, *Le rôle des légistes dans la détermination du contenu des norms*, 2013 Report for the International Cooperation Group, Department of Justice, Canada, <http://www.justice.gc.ca/fra/apd-abt/gci-icg/publications.html>, 3.

¹⁵ Βλέπε National Audit Office, Department for Business, Innovations and Skills, "Delivering regulatory reform", 10 Φεβρουαρίου 2011, παράγραφος 1.

¹⁶ Βλέπε Ομάδα Δράσης για τη βελτίωση της νομοθεσίας (BRTF), "Δρόμοι προς τη βελτίωση της νομοθεσίας: Οδηγός για τις εναλλακτικές λύσεις της κλασικής ρύθμισης", Δεκέμβριος 2005.

¹⁷ Βλέπε J. Miller, James, "The FTC and Voluntary Standards: (1985) 4 *Cato Journal* 897.

¹⁸ Βλέπε έκθεση του ΟΟΣΑ, "Alternatives to traditional regulation", παράγραφος 0.3, και επίσης OECD, *Regulatory Policies in OECD Countries*: (Παρίσι, ΟΟΣΑ, 2002).

Τις περισσότερες φορές η θέσπιση κανόνων γίνεται με τη μορφή νομοθεσίας, αν και τα εναλλακτικά μέσα θέσπισης κανόνων ή νόμων γίνονται όλο και πιο δημοφιλή με τη μορφή του "ήπιου δικαίου" (soft law). Όμως η νομοθεσία παραμένει μια επιλογή που προσφέρεται στις κυβερνήσεις ως ρυθμιστικό εργαλείο. Και αυτό είναι πραγματικά αυτό που προσδίδει στον νόμο νομιμότητα: η υιοθέτησή του από ένα επίσημα εξουσιοδοτημένο νομοθετικό σώμα.¹⁹ Εδώ η πολιτική διαδικασία περιορίζεται σε μια νομοθετική διαδικασία, δηλαδή σε μια διαδικασία, για τους πολιτικούς νομικούς, νομοθέτησης ή, για τους κοινούς νομικούς, νομοθέτησης. Εδώ οι κανόνες γίνονται τεχνουργήματα με πρακτική εξουσία επί αρκετών προσώπων εντός του πεδίου εφαρμογής τους, ώστε να μπορούν να διατάσσουν τις υποθέσεις αυτών των προσώπων.²⁰ Εδώ η πολιτική μεταφράζεται σε νομική έννοια και στη συνέχεια εκφράζεται ως νομοθετικό κείμενο.²¹

Αυτό το τελευταίο μέρος είναι ένας ακόμη στενότερος κύκλος εντός της νομοθετικής διαδικασίας, η διαδικασία σύνταξης. Στο πλαίσιο της διαδικασίας σύνταξης οι συντάκτες υποβάλλονται σε κάθε ένα από τα πέντε στάδια σύνταξης του Thorntons.²² Εδώ οι αξιωματούχοι πολιτικής και οι νομικοί βλέπουν την ιδέα τους να μετατρέπεται σε γραπτό νόμο, εάν και όπου χρειάζεται.²³

Και έτσι η νομοθεσία είναι ένα απλό εργαλείο διακυβέρνησης, ή αλλιώς ένα απλό εργαλείο ρύθμισης. Αυτή είναι η σχέση μεταξύ ρύθμισης και νομοθεσίας. Η νομοθεσία είναι μία από τις πολλές επιλογές²⁴ που προσφέρονται στις κυβερνήσεις

¹⁹ Βλέπε Y. Blankt, "The Reenchantment of law" (2010-2011) 96 *Cornell LRe*, 633, 639.

²⁰ Βλέπε L. Alexander και E. Sherwin, *Ο κανόνας των κανόνων*: (ΗΠΑ, Duke University Press, 2001) 188.

²¹ Το καταστατικό είναι η επίσημη έκφραση της νομοθετικής πολιτικής: βλέπε E A Driedger *The Composition of Legislation - Legislative Forms and Precedents* (Ottawa, MoJ, 1976) xv.

²² Βλ. H. Xanthaki, *Thorntons Legislative Drafting 5th edition*, (London, Bloomsbury, 2013).

²³ Βλέπε National Audit Office, Department for Business, Innovations and Skills, "Delivering regulatory reform", 10 Φεβρουαρίου 2011, παράγραφος 2.5.

²⁴ Βλέπε A. Flueckiger, "Régulation, dérégulation, autorégulation : émergence des actes étatiques non obligatoires" (2004) 123 *Revue de droit suisse* 159.

στην προσπάθειά τους να θέσουν σε εφαρμογή τις πολιτικές τους. Αλλά η νομοθεσία δεν μπορεί να "αναχθεί" σε πολιτική.²⁵

2. Ποιότητα της ρύθμισης

Εάν λάβει κανείς υπόψη του αυτή την ολιστική εικόνα της νομοθεσίας ως εργαλείο ρύθμισης, ο προσδιορισμός του στόχου του συντάκτη ως προς την επίτευξη "ποιότητας στη νομοθεσία" είναι μάλλον κοντόφθαλμη και στενά εστιασμένη προσέγγιση.²⁶ Σε εφαρμογή του σχήματος του Στεφάνου για τις τρεις διαδικασίες²⁷, οι συντάκτες μπορούν να στοχεύουν μόνο στην καλή απόδοση του μικρού, αν και κρίσιμου, ρόλου τους στην εφαρμογή της κυβερνητικής πολιτικής που εκφράζεται καλύτερα ως ρύθμιση.²⁸ Έτσι, το σημείο εκκίνησης του παρόντος εγγράφου είναι ότι οι συντάκτες επιδιώκουν την ποιότητα στη ρύθμιση. Η δήλωση αυτή αντικατοπτρίζει τον ρόλο του συντάκτη στο σύνολο της διαδικασίας διακυβέρνησης και ενισχύει την άποψη ότι η νομοθεσία είναι μόνο μία, στην πραγματικότητα η τελευταία και λιγότερο²⁹, από τις επιλογές που προσφέρονται στις κυβερνήσεις στην προσπάθειά τους να ρυθμίσουν. Αυτό είναι αυτό που η ΕΕ αποκαλεί αρχή της αναγκαιότητας³⁰ στους κανονισμούς της ΕΕ.³¹

²⁵ P Westerman "Breaking the circle: goal-legislation and the need for empirical research" [2013] 1 *The Theory and Practice of Legislation* 385, 411.

²⁶ Για μια λεπτομερή ιστορική ανάλυση του όρου "ποιότητα της νομοθεσίας", βλέπε E. Albanesi, *Teoria e Tecnica Legislativa in Sistema Costituzionale* (Npoli, Editoriale Scientifica, 2013) 45-54.

²⁷ Βλέπε C. Stefanou, "Legislative Drafting as a form of Communication" στο L. Mader and M. Travares-Almeida (eds), *Quality of Legislation Principles and Instruments* (Baden-Baden, Nomos, 2011) 308- και επίσης βλέπε C. Stefanou, "Drafters, Drafting and the Policy Process" στο C. Stefanou and H. Xanthaki (eds), *Drafting Legislation: A Modern Approach* (Aldershot, Ashgate, 2008) 321.

²⁸ Στην πραγματικότητα, υπάρχει ένα δημόσιο ενδιαφέρον για την καλή ποιότητα των κανόνων: βλέπε M. De Benedetto, M. Martelli και N. Rangone, *La Qualità delle Regole* (Bologna, SE il Mulino, 2011), 23.

²⁹ Βλέπε S. Weatherhill, "The challenge of better regulation" στο S. Weatherhill (επιμ.), *Better Regulation*, (Oxford and Portland, Hart, 2007) 1, 19.

³⁰ Βλ. τη γαλλική εγκύκλιο της 2ας Ιανουαρίου 1993 σχετικά με τους κανόνες για την επεξεργασία, την υπογραφή και τη δημοσίευση των κειμένων στην Επίσημη Εφημερίδα και την έναρξη ισχύος των ειδικών διαδικασιών του Πρωθυπουργού, άρθρο 1. 2.1.1.1., βλέπε επίσης γερμανική Gemeinsame Gesch"äftsordnung der Bundesministerien, 15 Οκτωβρίου 1976 όπως τροποποιήθηκε, άρθρο 2.1.1.1. 40- Γερμανικό εγχειρίδιο δικαστικών διατυπώσεων, 1991, παρ. 1a.

³¹ Βλέπε R. Haythorthwaite, "Better regulation in Europe" στο S. Weatherhill (επιμ.), ανωτέρω, σημ. 20, 20, 23.

Ένα από τα πιο εύγλωττα αποφθέγματα σχετικά με τις τρέχουσες σκέψεις για τη νομοθεσία αποδίδεται στον Richard Heaton, Πρώτο Κοινοβουλευτικό Σύμβουλο και Μόνιμο Γραμματέα του Υπουργικού Συμβουλίου:

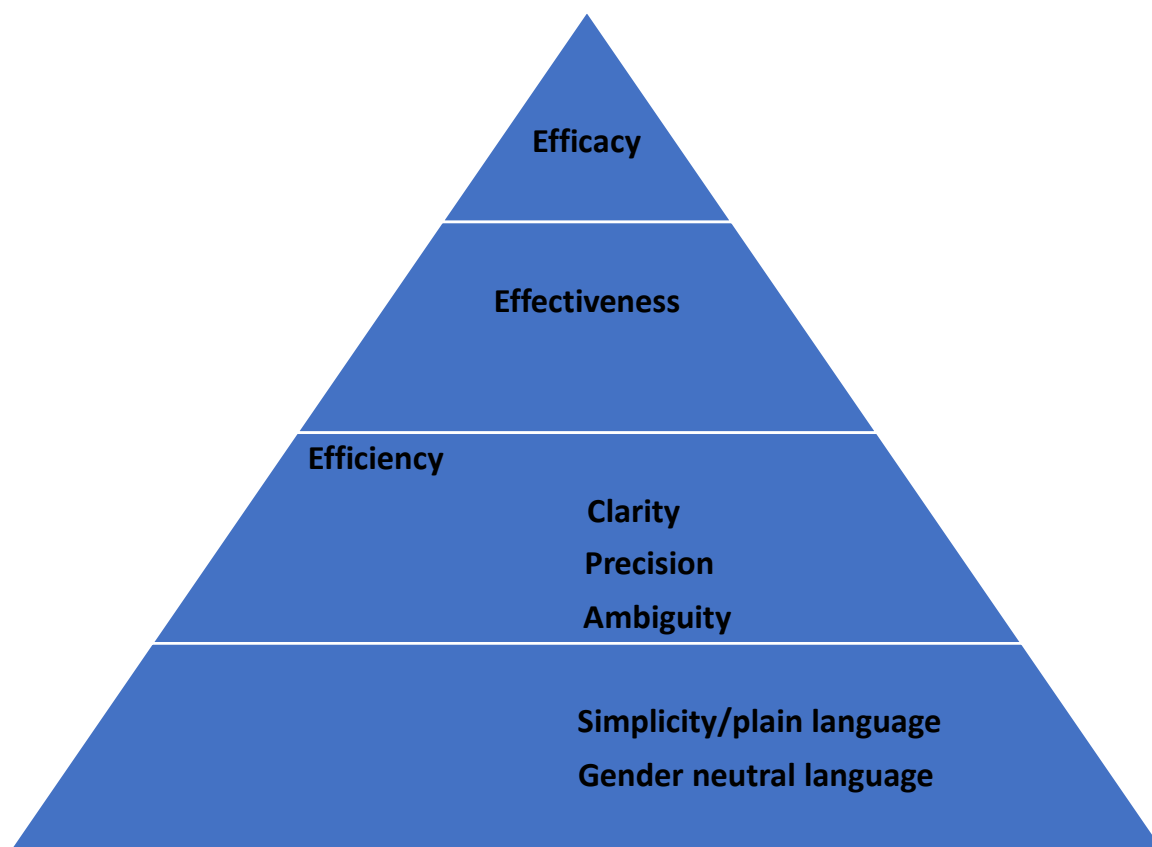
"Πιστεύω ότι πρέπει να καθιερώσουμε μια αίσθηση κοινής λογοδοσίας, εντός και εκτός της κυβέρνησης, για την ποιότητα αυτού που (ίσως παραπλανητικά) αποκαλούμε το καταστατικό μας και να προωθήσουμε μια κοινή επαγγελματική υπερηφάνεια γι' αυτό. Με τον τρόπο αυτό, ελπίζω ότι μπορούμε να δημιουργήσουμε εμπιστοσύνη στους χρήστες ότι η νομοθεσία είναι γι' αυτούς.³²

Αλλά, αν οι συντάκτες επιδιώκουν να συμβάλουν στην ποιότητα της κυβερνητικής ρύθμισης, τι πραγματικά συνεπάγεται αυτή η συμβολή; Το παρακάτω διάγραμμα³³ απεικονίζει αυτούς τους στόχους και την ιεράρχησή τους.³⁴

³² Βλέπε R Heaton "Foreword" στο Cabinet Office, Office of Parliamentary Counsel *When Laws Become Too Complex*, 16 April 2013, C:\Users\ialsadmins\Dropbox\Hart book\When laws become too complex - GOV_UK.htm.

³³ Βλέπε H. Xanthaki, "On transferability of legislative solutions: the functionality test" στο C. Stefanou and H. Xanthaki (eds), *Drafting Legislation: A Modern Approach - in Memoriam of Sir William Dale*, ανωτέρω, σημ. 19, 1.

³⁴ Για μια διεξοδική ανάλυση των στόχων των συντακτών και της θεωρητικής βάσης για την καθολικότητά τους, βλέπε H. Xanthaki, *ibid*.

Ο απώτερος στόχος της ρύθμισης είναι η αποτελεσματικότητα. Η αποτελεσματικότητα είναι ο βαθμός στον οποίο οι ρυθμιστικές αρχές επιτυγχάνουν τον στόχο τους.³⁵ Συχνά συγχέεται με την αποτελεσματικότητα, ιδίως από εμπειρογνώμονες εκτός του πεδίου των νομοθετικών μελετών, οι οποίοι ωστόσο έχουν πολλά να προσφέρουν στην ανάλυση της έννοιας. Ο W. Bradnee Chambers, για παράδειγμα, προσφέρει μια μοναδική συστηματοποίηση του εννοιολογικού φάσματος αυτού που ο ίδιος αποκαλεί αποτελεσματικότητα³⁶ και εγώ αποκαλώ αποτελεσματικότητα: το μέτρο στο οποίο τα δεδομένα απόδοσης της νομοθεσίας ανταποκρίνονται στους στόχους της.³⁷ Ο Bradnee Chambers διακρίνει μεταξύ των θετικιστικών μοντέλων αποτελεσματικότητας που βασίζονται σε κανόνες και εξετάζουν το επίπεδο της

³⁵ Βλέπε ό.π., 126- βλέπε επίσης M. Mousmouti, ανωτέρω, σημ. 4, 200.

³⁶ Βλέπε επίσης A. Flückiger, "L' évaluation législative ou comment mesurer l'efficacité des lois" (2007) *Revue européenne des sciences sociales* 83.

³⁷ Βλέπε W. Bradnee Chambers, "Towards and improved understanding of legal effectiveness of international environmental treaties", 16 (2003-2004) *Geo Intl Envtl L Rev* 501, 531.

επιτευχθείσας συμμόρφωσης- των κοινωνικών νομικών μοντέλων³⁸ που αξιολογούν την αποτελεσματικότητα με βάση τη συμμόρφωση των κανόνων με τους κοινωνικούς κανόνες και τις αξίες που εμπίπτουν στο "καθιερωμένο περιβάλλον"³⁹ ή τη νομιμότητά τους που οδηγεί στη συμμόρφωση⁴⁰ του οικονομικού νομικού μοντέλου που περιλαμβάνει την αποδοτικότητα του κόστους στο μέτρο της αποτελεσματικότητας⁴¹ και των μοντέλων διεθνών σχέσεων που απαιτούν σαφέστερη διάκριση μεταξύ αποτελεσματικότητας, εφαρμογής και συμμόρφωσης.

Λαμβάνοντας υπόψη το ρόλο του συντάκτη ως απλή μονάδα στους πολλούς φορείς της ρύθμισης (δηλαδή στις διαδικασίες πολιτικής, νομοθετικής και συντακτικής διαδικασίας)⁴², η αποτελεσματικότητα από τη στενή σκοπιά της νομοθετικής σύνταξης μπορεί να οριστεί ως η ικανότητα ενός νομοθετήματος να επιτύχει τους ρυθμιστικούς στόχους που έχει τεθεί να αντιμετωπίσει.⁴³ Η αποτελεσματικότητα, ως μέτρο της ποιότητας της νομοθεσίας για την επίτευξη της επιθυμητής ρύθμισης, δεν είναι ένας στόχος που μπορεί να επιτευχθεί μόνο από τον συντάκτη.⁴⁴ Ένα θαυμάσιο σχέδιο μπορεί να είναι ικανό να παράγει τα επιθυμητά ρυθμιστικά αποτελέσματα, αλλά η κακή εφαρμογή⁴⁵ και η κακή δικαστική εφαρμογή μπορεί να παρεμποδίσουν τα πραγματικά αποτελέσματά του.⁴⁶ Βεβαίως πρέπει να δεχθεί κανείς ότι η έκταση του περιθωρίου λανθασμένης εφαρμογής και δικαστικής εφαρμογής συνδέεται άμεσα με την ποιότητα του σχεδίου,⁴⁷ αλλά είναι πολύ πιθανό το σφάλμα στο σχέδιο

³⁸ Με βάση τη θεωρία ότι η νομοθεσία είναι ένα εργαλείο για την αλλαγή της συμπεριφοράς: βλέπε H. Kelsen, "Law as a Specific Social Technique" (1941) 9 *University of Chicago Law Review* 75, 79-80.

³⁹ Βλέπε Iredell Jenkins, *Social Order and the Limits of Law*: (New Jersey, Princeton University Press, 1980) 180.

⁴⁰ Βλέπε T. M. Franck, "Legitimacy in the international system", (1988) 82 *Am. J. IntlL.*, 705.

⁴¹ Βλ. O. K. Young και M. A. Levy, "The effectiveness of international environmental regimes" στο O. R. Young et al (eds), *The Effectiveness of International Environmental Regimes* (Massachusetts, MIT Press, 1999) 1, 4-5. Βλ. επίσης OECD, "Regulatory Policies in OECD Countries: from Interventionism to Regulatory Governance", 2002, OECD, Παρίσι, και επίσης "Background Note to the OECD Reference Checklist for Regulatory Decision Making" του OECD, "Recommendation of the Council on Improving the Quality of Government

Κανονισμός", C (95) 21 τελικό.

⁴² Βλέπε A E Black *Από την έμπνευση στη νομοθεσία*: New Jersey, PearsonEducation LTD, 2007) 123.

⁴³ Βλέπε N. Gunningham και D. Sinclair, "Designing Smart Regulation", <http://www.oecd.org/dataoecd/18/39/33947759.pdf>, 18- και επίσης R. Baldwin, "Is Better Regulation Smarter Regulation?" (2005) *Δημόσιο Δίκαιο* 485, 511.

⁴⁴ Βλέπε J. P. Chamberlain, "Legislative drafting and law enforcement" (1931) 21 *Am. LabLegRev* 235, 243.

⁴⁵ Βλέπε D. Hull, "Drafters Devils" (2000) *Loophole*, www.opc.gov.au/calc/docs/calc-june/audience.htm.

⁴⁶ Βλέπε U. Karpen, "The norm enforcement process" στο U. Karpen και P. Delnoy, (επιμ.), *Contributions to the Methodology of the Creation of Written Law* (Baden-Baden, Nomos, 1996), 51, 51- επίσης L. Mader, "Legislative procedure and the quality of legislation" στο U. Karpen και P. Delnoy (επιμ.), *Contributions to the Methodology of the Creation of Written Law*, ανωτέρω, σημ. 35, 62, 68.

⁴⁷ Βλέπε G. Teubner, "Ρυθμιστικό δίκαιο: (1992) 1 *Social Legal Studies* 451.

να οφείλεται σε σφάλμα στο περιεχόμενο της επιδιωκόμενης πολιτικής ή στους υπολογισμούς της εκτίμησης των κανονιστικών επιπτώσεων που έγιναν για την κατανομή των πόρων για την εφαρμογή.

Στο πλαίσιο της αποτελεσματικότητας, ο συντάκτης επιδιώκει την αποτελεσματικότητα της νομοθεσίας.⁴⁸ Ο όρος χρησιμοποιείται ευρέως αλλά συχνά χωρίς ορισμό. Για παράδειγμα, η ΕΕ ζητά τη λογοδοσία, την αποτελεσματικότητα και την αναλογικότητα ως μέσα για την επίτευξη καλύτερης νομοθέτησης, αλλά ο όρος δεν ορίζεται καθόλου.⁴⁹ Ομοίως, το Γραφείο Κοινοβουλευτικού Συμβούλου του Ηνωμένου Βασιλείου επαναλαμβάνει τη φιλοδοξία του για αποτελεσματικότητα ως συμβολή στην ακρίβεια ή σε ισορροπία με αυτήν, αλλά δεν ορίζει τον όρο.⁵⁰ Ο Mader ορίζει την αποτελεσματικότητα ως το βαθμό στον οποίο οι παρατηρήσιμες στάσεις και συμπεριφορές του πληθυσμού-στόχου αντιστοιχούν στις στάσεις και συμπεριφορές που ορίζει ο νομοθέτης.⁵¹ Ο Snyder ορίζει την αποτελεσματικότητα ως "το γεγονός ότι ο νόμος έχει σημασία: έχει επιπτώσεις στην πολιτική, οικονομική και κοινωνική ζωή εκτός του νόμου - δηλαδή, πέρα από την απλή επεξεργασία του νομικού δόγματος".⁵² Ο Teubner ορίζει την αποτελεσματικότητα ως όρο που περιλαμβάνει την εφαρμογή, την επιβολή, τον αντίκτυπο και τη συμμόρφωση.⁵³ Οι Muller και Ulmann ορίζουν την αποτελεσματικότητα ως το βαθμό στον οποίο το νομοθετικό μέτρο έχει επιτύχει έναν συγκεκριμένο στόχο χωρίς να υποστεί παρενέργειες.⁵⁴ Στο κοινωνικο-νομικό μοντέλο του Jenkins η αποτελεσματικότητα της νομοθεσίας μπορεί να οριστεί ως ο βαθμός στον οποίο η νομοθεσία επηρεάζει με τον επιθυμητό τρόπο το κοινωνικό φαινόμενο το οποίο στοχεύει να αντιμετωπίσει.⁵⁵ Ο Voermans ορίζει την αρχή της αποτελεσματικότητας ως συνέπεια του κράτους

⁴⁸ Βλέπε C. Timmermans, "Πώς μπορεί κανείς να βελτιώσει την ποιότητα της κοινοτικής νομοθεσίας;" (1997) 34

Common Market Law Review 1229, 1236-7.

⁴⁹ Βλέπε "Ευρωπαϊκή διακυβέρνηση: Βλέπε επίσης Ομάδα Υψηλού Επιπέδου για τη Λειτουργία της Εσωτερικής Αγοράς, "Η εσωτερική αγορά μετά το 1992: Meeting the Challenge - Report to the EEC Commission by the High Level Group on the Operation of Internal Market", SEC (92) 2044.

⁵⁰ Βλέπε Γραφείο Κοινοβουλευτικού Συμβούλου, "Working with OPC", 6 Δεκεμβρίου 2011- και OPC, "Drafting Guidance", 16 Δεκεμβρίου 2011.

⁵¹ Βλέπε L. Mader, "Evaluating the effect: a contribution to the quality of legislation" (2001) 22 *Statute Law Review* 119, 126.

⁵² Βλέπε F. Snyder, "The effectiveness of European Community Law: institutions, processes, tools and techniques" (1993) 56 *Mod L Rev* 19, 19- επίσης F. Snyder, *New Directions in European Community Law* (London, Weidenfeld and Nicolson, 1990) 3.

⁵³ Βλ: Lenoble (επιμ.), *Einführung in der Rechtssoziologie* (Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1987) 54.

⁵⁴ Βλέπε G Muller και F Uhlmann *Elemente einer Rechtssetzungslehre* Zurich, Asculthess, 2013) 51-52.

⁵⁵ Βλέπε I. Jenkins, *Social Order and the Limits of the Law: a Theoretical Essay* (Princeton, Princeton University Press, 1981) 180. Βλέπε επίσης R. Cranston, "Reform through legislation: the dimension of legislative technique" (1978-1979) 73 *NwULRev* 873, 875.

δικαίου, το οποίο επιβάλλει στον νομοθέτη την υποχρέωση να εξετάζει και να σέβεται την εφαρμογή και την επιβολή της νομοθεσίας που πρόκειται να θεσπιστεί.⁵⁶ Η Mousmouti περιγράφει την αποτελεσματικότητα ως μέτρο των αιτιωδών σχέσεων μεταξύ του νόμου και των αποτελεσμάτων του: και έτσι ένας αποτελεσματικός νόμος είναι αυτός που γίνεται σεβαστός ή εφαρμόζεται, υπό την προϋπόθεση ότι ο παρατηρήσιμος βαθμός σεβασμού μπορεί να αποδοθεί στον κανόνα.⁵⁷

Για τους σκοπούς της σύνταξης με τη στενή της έννοια, επομένως, η αποτελεσματικότητα είναι το απόλυτο μέτρο της ποιότητας της νομοθεσίας.⁵⁸ Απλώς αντικατοπτρίζει το βαθμό στον οποίο η νομοθεσία καταφέρνει να εισάγει επαρκείς μηχανισμούς ικανούς να παράγουν τα επιθυμητά ρυθμιστικά αποτελέσματα.⁵⁹ Αν υπαγάγει κανείς την αποτελεσματικότητα της νομοθεσίας στο ευρύτερο σημασιολογικό πεδίο της αποτελεσματικότητας της ρύθμισης ως στοιχείο της, η αποτελεσματικότητα καταφέρνει να ισχύει ακόμη και σε σχέση με ποικίλα νομοθετικά φαινόμενα, όπως η νομοθεσία συμβόλων ή ακόμη και ο ρόλος του νόμου ως τελετουργικό. Εάν ο σκοπός της νομοθεσίας είναι να λειτουργεί ως σύμβολο, τότε η αποτελεσματικότητα γίνεται το μέτρο της επιτευχθείσας έμπνευσης των χρηστών της νομοθεσίας-σύμβολο. Εάν η νομοθεσία πρόκειται να χρησιμοποιηθεί ως τελετουργικό, η αποτελεσματικότητα παίρνει το ένδυμα της πειθούς των χρηστών που υποκλίνονται στην κατάλληλη τελετουργία της.

Με τη συγκεκριμένη και όχι την αφηρημένη εννοιολογική της έννοια, η αποτελεσματικότητα απαιτεί ένα νομοθετικό κείμενο που μπορεί (i) να προβλέπει τα κύρια προβλεπόμενα αποτελέσματα και να τα χρησιμοποιεί κατά τη διαδικασία σύνταξης και διατύπωσης- (ii) να αναφέρει με σαφήνεια τους στόχους και τον σκοπό του- (iii) να προβλέπει τα αναγκαία και κατάλληλα μέσα και μέτρα επιβολής- (iv) να αξιολογεί και να αξιολογεί την πραγματική αποτελεσματικότητα με συνεπή και έγκαιρο τρόπο.⁶⁰

Τι γίνεται όμως με τα μέσα που χρησιμοποιούνται για την επίτευξη της αποτελεσματικότητας; Η αποτελεσματικότητα μπορεί να επιτευχθεί με τη χρήση δύο ομάδων μέσων: πρώτον, με την αποτελεσματικότητα, δηλαδή τη χρήση του ελάχιστου

⁵⁶ Βλέπε W. Voermans, ανωτέρω, σημείο 4, 230.

⁵⁷ Βλέπε M. Mousmouti, ανωτέρω, σημείο 4, 200.

⁵⁸ Βλέπε H. Xanthaki, "On Transferability of Legal Solutions" στο C. Stefanou and H. Xanthaki (eds.) *Drafting*

Νομοθεσία, μια σύγχρονη προσέγγιση, ανωτέρω, σημείο 19, 6.

⁵⁹ Βλέπε Office of the Leader of the House of Commons, *Post-legislative Scrutiny - The Governments Approach*, Μάρτιος 2008, παράγραφος 2.4.

⁶⁰ Αυτό είναι το τεστ αποτελεσματικότητας του Mousmouti: M. Mousmouti, ανωτέρω, σημείο 4, 202.

κόστους για την επίτευξη των βέλτιστων οφελών της νομοθετικής δράσης⁶¹ και δεύτερον, με τη σαφήνεια, την ακρίβεια και τη σαφήνεια. Η αποδοτικότητα αναφέρεται στην επιλογή της πλέον κατάλληλης από οικονομική άποψη λύσης: ως εκ τούτου, απασχολεί τους οικονομολόγους της διεπιστημονικής συντακτικής ομάδας. Στο πλαίσιο της νομοθεσίας ως εργαλείου ρύθμισης, η αποτελεσματικότητα είναι μια ποιότητα *sine qua non* της ρύθμισης και, κατά συνέπεια, της νομοθεσίας που έχει επιλεγεί ως εργαλείο για την επίτευξη των ρυθμιστικών στόχων. Σαφήνεια, ή σαφήνεια,⁶² είναι η ιδιότητα να είναι σαφής και εύκολα αντιληπτή ή κατανοητή.⁶³ Η ακρίβεια ορίζεται ως η ακρίβεια της έκφρασης ή της λεπτομέρειας.⁶⁴ Η σαφήνεια είναι το βέβαιο ή ακριβές νόημα:⁶⁵ η σημασιολογική σαφήνεια απαιτεί ένα μόνο νόημα για κάθε λέξη που χρησιμοποιείται⁶⁶, ενώ η συντακτική σαφήνεια απαιτεί σαφή δομή της πρότασης και σωστή τοποθέτηση των φράσεων ή των ρητρών.⁶⁷ Η σαφήνεια, η ακρίβεια και η μονοσήμαντη διατύπωση προσφέρουν προβλεψιμότητα στο δίκαιο. Η προβλεψιμότητα επιτρέπει στους χρήστες της νομοθεσίας, συμπεριλαμβανομένων των εφαρμοστών⁶⁸, να κατανοήσουν το απαιτούμενο περιεχόμενο του κανονισμού. Η προβλεψιμότητα του αποτελέσματος είναι απαραίτητο συστατικό της αποτελεσματικότητας και μάλιστα του κράτους δικαίου.⁶⁹ Έτσι, η συμμόρφωση γίνεται θέμα συνειδητής επιλογής του χρήστη και όχι θέμα υποκειμενικής ερμηνείας του ακριβούς περιεχομένου της νομοθεσίας και, τελικά, του κανονισμού από τους χρήστες.

Στο τρίτο επίπεδο της ιεραρχίας των στόχων για τον συντάκτη του κειμένου βρίσκεται η απλή γλώσσα και η ουδέτερη ως προς το φύλο γλώσσα. Η απλή γλώσσα ως έννοια περικλείει έναν προσδιορισμό της γλώσσας που είναι υποκειμενικός για κάθε αναγνώστη ή χρήστη.⁷⁰ Ο Eagleson ορίζει την απλή γλώσσα ως σαφή, απλή έκφραση,

⁶¹ Βλέπε R. Posner, "Cost Benefit Analysis: definition, justification, and comments on conference papers" (2000) 29 *The Journal of Legal Studies* 1153.

⁶² Βλέπε Lord H. Thring, *Practical Legislation*: London, John Murray, 1902) 61.

⁶³ Βλέπε *Compact Oxford English Dictionary of Current English* (Οξφόρδη, Oxford University Press, 2005).

⁶⁴ *Ibid.*

⁶⁵ *Ibid.*

⁶⁶ J. MacKaye, A.W. Levi και W. Pepperell Montague, *The Logic of Language* (Ανόβερο, Εκδόσεις του Κολλεγίου Dartmouth, 1939) κεφάλαιο 5.

⁶⁷ Για τη διάκριση μεταξύ σημασιολογικής και συντακτικής ασάφειας, βλέπε R. Dickerson, *The Fundamentals of Legal Drafting* (Boston, Little-Brown, 1986) 101 και 104- για την εφαρμογή των κανόνων της λογικής για την επίλυση συντακτικών ασάφειας, βλέπε L.E. Allen, "Symbolic logic: a razor-edged tool for drafting and interpreting legal documents" (1956-1957) 66 *Yale L J* 833, 855.

⁶⁸ Βλέπε A. Seidman, R. Seidman και N. Abeyesekere, *Legislative Drafting for Democratic Social Change* (Χάγη, Kluwer Law International, 2001) 255.

⁶⁹ Βλέπε Sir S. Laws, Συνέδριο CALC 2009, Χονγκ Κονγκ.

⁷⁰ Βλέπε R. Sullivan, "Some implications of plain language drafting" (2001) 22 *Statute Law Review* 145, 149.

χρησιμοποιώντας μόνο όσες λέξεις είναι απαραίτητες. Πρόκειται για γλώσσα που αποφεύγει την ασάφεια, το διογκωμένο λεξιλόγιο και τη δαιδαλώδη δομή των προτάσεων. Δεν είναι μωρουδίστικη γλώσσα, ούτε μια απλουστευμένη εκδοχή της αγγλικής γλώσσας.⁷¹ Σύμφωνα με τον Redish τα απλά αγγλικά σημαίνουν γραφή που είναι απλή, που διαβάζεται σαν να μιλούσε κανείς. Σημαίνει γραφή που δεν είναι στολισμένη με αρχαϊκές, πολυσύλλαβες λέξεις και μεγαλοπρεπείς στροφές φράσεων που ακόμη και μορφωμένοι αναγνώστες δεν μπορούν να καταλάβουν. Τα απλά αγγλικά είναι σαφή, άμεσα και απλά- αλλά τα καλά απλά αγγλικά έχουν και σαφήνεια και χάρη.⁷² Η απλή γλώσσα λαμβάνει υπόψη το σχεδιασμό και τη διάταξη, καθώς και τη γλώσσα, και σημαίνει ανάλυση και απόφαση για το ποιες πληροφορίες χρειάζονται οι αναγνώστες για να λάβουν τεκμηριωμένες αποφάσεις, πριν εξεταστούν λέξεις, προτάσεις ή παράγραφοι.⁷³ Ένα έγγραφο σε απλή γλώσσα χρησιμοποιεί λέξεις οικονομικά⁷⁴ και σε επίπεδο που το κοινό του συγκεκριμένου κειμένου μπορεί να κατανοήσει. Η δομή των προτάσεων είναι σφιχτή. Ο τόνος είναι φιλόξενος και άμεσος. Ο σχεδιασμός είναι οπτικά ελκυστικός.⁷⁵ Τα συνήθη προβλήματα που εντοπίζονται από το κίνημα της απλής γλώσσας είναι οι μεγάλες προτάσεις, η παθητική φωνή, τα αδύναμα ρήματα⁷⁶, οι περιττές λέξεις, η νομική και οικονομική ορολογία, οι αφηρημένες λέξεις και ο δυσανάγνωστος σχεδιασμός και διάταξη.⁷⁷

Η ουδέτερη ως προς το φύλο γλώσσα είναι ένα εργαλείο για την ακρίβεια, καθώς προωθεί την εξειδίκευση του φύλου κατά τη σύνταξη του⁷⁸ και ενώπιον των δικαστηρίων.⁷⁹ Η ειδική κατά φύλο γλώσσα⁸⁰ χρησιμεύει παράλληλα με την απλή γλώσσα ως πρόσθετο εργαλείο για την προώθηση της ακρίβειας, της σαφήνειας και της μονοσήμαντης γλώσσας.

⁷¹ Βλέπε R. D. Eagleson, *Writing in Plain English* (Commonwealth of Australia, 1990) 4.

⁷² Βλέπε J.C. Redish, "The Plain English Movement" στο S. Greenbaum, *The English Language Today* (New York, Pergamon Press, 1985) 125, 126.

⁷³ Βλ. B. A. Garner, *Legal Writing in Plain English* (Chicago, The University of Chicago Press, 2001) 10-13.

⁷⁴ Βλέπε R. Wydick, *Plain English for Lawyers* (Durham, North Carolina, Carolina Academic Press, 1998) 9.

⁷⁵ *Ibid*, 121-134.

⁷⁶ Βλέπε "Maine Manual in Legislative Drafting", κεφάλαιο 1, τμήμα 7, στη διεύθυνση <http://janus.state.me.us/legis/ros/manual/Webdman-12.htm>.

⁷⁷ Βλέπε "Κατευθυντήριες γραμμές για τη διαδικασία και το περιεχόμενο της νομοθεσίας 2001 (συμπεριλαμβανομένου του συμπληρώματος 2003)", Μάιος 2001, επικαιροποιημένο Σεπτέμβριος 2003, Συμβουλευτική Επιτροπή Νομοθεσίας, Υπουργείο Δικαιοσύνης, Wellington.

⁷⁸ Βλέπε Commentary, "Avoidance of sexist language in legislation" (1985) 11 *Commonwealth L Bull* 590, 590.

⁷⁹ Βλέπε W. B. Hill Jr., "A need for the use of nonsexist language in the courts" (1992) 49 *Wash and Lee L Rev* 275.

⁸⁰ Βλέπε S. Petersson, "Gender-neutral drafting: recent Commonwealth developments" (1999) 20 *Statute Law Review* 35, 57.

Η σύντομη έκθεση των κύριων αρχών της σύνταξης και η τοποθέτησή τους σε μια πυραμίδα ιεραρχίας παρουσιάζει ενδιαφέροντα συμπεράσματα. Η επιδίωξη των συντακτών είναι η συμβολή τους στην αποτελεσματικότητα της ρύθμισης. Αυτό επιχειρείται στο πλαίσιο του περιορισμένου ρόλου του συντάκτη στη ρύθμιση και ορίζεται ως αποτελεσματικότητα. Έτσι, για τη σύνταξη με τη στενή της έννοια η ποιότητα στη νομοθεσία είναι συνώνυμη της αποτελεσματικότητας. Η αποτελεσματικότητα στη νομοθεσία επιτυγχάνεται αφενός μέσω της αποτελεσματικότητας και αφετέρου μέσω της σαφήνειας, της ακρίβειας και της σαφήνειας. Η απλή γλώσσα και η ειδική για το φύλο γλώσσα είναι αμφότερες αξιόλογα εργαλεία για την επίτευξη της σαφήνειας, της ακρίβειας και της μονοσήμαντης σαφήνειας.

3. Η φύση των κανόνων ρύθμισης: τέχνη ή τεχνολογία;

Ποια είναι όμως η φύση των κανόνων ρύθμισης; Και πώς πρέπει να εφαρμόζονται; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό εξαρτάται από τη φύση της σύνταξης νομοθεσίας, η οποία συχνά περιγράφεται με υπεκφυγές ως "σοβαρή υπόθεση"⁸¹. Ο Dick την περιγράφει ως "νομική σκέψη που γίνεται ορατή"⁸². Ο Dickerson θεωρεί τη νομοθετική σύνταξη ως "την αποκρυστάλλωση και έκφραση σε οριστική μορφή ενός νομικού δικαιώματος, προνομίου, λειτουργίας, καθήκοντος, καθεστώτος ή διάταξης".⁸³ Ο Salembier διακρίνει τη σύνταξη από άλλες μορφές γραφής, καθώς ο στόχος της δεν είναι να διασκεδάσει, να εντυπωσιάσει ή να εξηγήσει, αλλά να καθορίσει τις παραμέτρους των νομικών σχέσεων με τον πιο σαφή τρόπο.⁸⁴

Αν η σχεδίαση θεωρείται καθαρή μορφή τέχνης⁸⁵ ή οιονεί χειροτεχνία⁸⁶, τότε οι κανόνες και οι συμβάσεις υποκλίνονται στη δημιουργικότητα και την καινοτομία. Η σύνταξη είναι μια φιλελεύθερη δεξιότητα που δεν δεσμεύεται από κανόνες και αναπτύσσεται μέσω της εμπειρίας και της υποκειμενικής καθοδήγησης⁸⁷. Συνεπώς, δεν υπάρχει δυνατότητα διδασκαλίας για το πώς πρέπει να γίνεται η σύνταξη για κάθε πιθανή σειρά περιστάσεων που μπορεί να προκύψουν στο μέλλον, και επομένως δεν υπάρχουν μαθήματα που μπορούν να αντληθούν από κανόνες οποιουδήποτε είδους- επιπλέον, οι τεχνικές, η γλώσσα και η γενική προσέγγιση

⁸¹ Βλ.: (2004) 29 *Brooklyn Journal of International Law* 1085.

⁸² Βλέπε R. C. Dick, *Legal Drafting* (Toronto, Carswell Publishers, 1972) 1.

⁸³ Βλέπε R Dickerson, *Fundamentals of Legal Drafting*, 2η έκδοση (Boston, Little Brown, 1986) 3.

⁸⁴ Βλέπε P. Salembier, *Legal and Legislative Drafting* (Canada Inc. Markham, LexisNexis, 2009) 23.

⁸⁵ Βλέπε Sir G. Bowman, "The Art of Legislative Drafting" (2005) *EJLR* 3, 3. Βλέπε επίσης K. Gilberg, "De l'Art de Mieux Légiférer" *Le Monde*, 17 Φεβρουαρίου 2010, 1.

⁸⁶ Βλ. B. G. Scharffs, "Law as Craft" (2001) 45 *VandLRev*, 2245, 2339.

⁸⁷ Ορισμένοι θα το αποκαλούσαν "διαισθητικό" και όχι υποκειμενικό: βλέπε O. Korhonen, "New international law: science, defense or delievance" (1996) 7 *European Journal of International Law* 1, 13.

αλλάζουν και πρέπει να τους επιτραπεί να το κάνουν ελεύθερα.⁸⁸ Αυτή είναι η σύνταξη όπως παραδοσιακά νοείται στον κόσμο του κοινού δικαίου του παρελθόντος και στον κόσμο του αστικού δικαίου ακόμη και σήμερα. Η σύνταξη είναι μια φιλελεύθερη δεξιότητα, την οποία κατέχουν φωτισμένοι νομικοί που συμμετέχουν σε νομοπαρασκευαστικές επιτροπές για λογαριασμό διαφόρων κυβερνητικών υπηρεσιών και οργανισμών που συντάσσουν νομοσχέδια.⁸⁹

Όμως αυτή η παραδοσιακή προσέγγιση της νομοθετικής σύνταξης αγνοεί τη φύση της ως επιστήμης του δικαίου⁹⁰, καθώς και την παρακμή του δικαίου ως τέχνης και την άνοδο της τεχνικής και της ρύθμισης.⁹¹ Και, ακόμη και μέσα στο ιδεώδες των διεπιστημονικών ομάδων σύνταξης, η σύνταξη παραμένει μια κυρίως νομική εργασία. Για όσους απορρίπτουν τον χαρακτηρισμό του δικαίου ως τέχνης, το δίκαιο είναι επιστήμη: η σύνταξη, ως μέρος της επιστήμης του δικαίου, δεν μπορεί παρά να είναι επιστήμη ή ίσως τεχνική.⁹² Και αν η σύνταξη είναι πράγματι επιστήμη,⁹³ τότε υπάρχουν κανόνες που εφαρμόζονται σε αυτήν,⁹⁴ η γνώση τους αποκτάται μέσω της επαγγελματικής ανάπτυξης σε μαθήματα και σεμινάρια⁹⁵, και η γνώση αυτή είναι τόσο εξειδικευμένη που η σύνταξη επιφυλάσσεται σε ειδικούς επαγγελματίες⁹⁶ που συνήθως συγκεντρώνονται σε μια ειδική υπηρεσία της κυβέρνησης, όπως ένα γραφείο κοινοβουλευτικών συμβούλων.

Στην επιλογή της υποκειμενικά προτιμώμενης προσέγγισης του νόμου και της σύνταξης, ο Αριστοτέλης έρχεται να μας σώσει. Για τον Αριστοτέλη υπάρχουν τρεις πιθανές επιλογές:⁹⁷ η επιστήμη ως επιτήδευση,⁹⁸ η τέχνη ως τεχνική ή η φρόνηση⁹⁹ ως η πρακτική της υποκειμενικής λήψης αποφάσεων επί πραγματικών περιστάσεων ή

⁸⁸ Βλ. B. G. Scharffs, ανωτέρω, σημ. 74, 15.

⁸⁹ Βλ.: (1955) 41 ABA J 76, 76.

⁹⁰ Βλέπε F. Ost και M. van de Kerchove, *Jalons pour une theorie critique du droit* (Βρυξέλλες, Publications des Facultes universitaires Saint-Louis, 1987) 52.

⁹¹ Βλέπε Shi-J. Lavir, *The Modern Art of Dying: a history of euthanasia in the US* (2005) 1-14.

⁹² Βλέπε J-C Piris, "Οι έννομες τάξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών μελών: ιδιαιτερότητες και επιρροές στη σύνταξη" (2006) *EJLR* 1, 1.

⁹³ Βλέπε "Editorial Review" (1903) 22 *Can LTimes* 428, 437.

⁹⁴ Βλέπε C. Langdell, *A selection of cases on the law of contracts* (1871), σ. viii.

⁹⁵ Βλέπε M. Hoyt, "Education, Training and Retention of Legislative Draftsmen in Canada" (1979) 5 *CommwLBull* 260, 261- βλέπε επίσης M. Mulkey, "Judges and Other Lawmakers: (2004) 4 *Sustainable Dev L&Poly* 2, 9.

⁹⁶ Βλ.: (1974) 60 ABA J 562, 563.

⁹⁷ Βλ. M. Griffiths και G. MacLeod, "Προσωπικές αφηγήσεις και πολιτική: ποτέ τα δύο;" (2008) 42 *JPE* 121, 126.

⁹⁸ Ως επιστημονική γνώση ορίζεται η επιστημονική γνώση: βλέπε D. W. Hamlyn, "Aristotelian Epagoge" (1976) 21 *Phronesis* 167, 167.

⁹⁹ Βλ. Αριστοτέλης, *Νικομαχειανή Ηθική*, Βιβλίο VI, κεφάλαια 5-11 (μετάφραση D. Ross 1980).

η πρακτική σοφία της υποκειμενικής ταξινόμησης των πραγματικών περιστάσεων σε αρχές και η σοφία ως επιτήδευση.¹⁰⁰

Η Φρόνησις έχει μεταφραστεί ως πρακτικός συλλογισμός, πρακτική σοφία, ηθική διάκριση, ηθική διορατικότητα και παραγωγή.¹⁰¹ Με τα λόγια του Αριστοτέλη, η φρόνησις είναι μια διανοητική αρετή που είναι "λογική και ικανή να ενεργεί σε σχέση με τα πράγματα που είναι καλά ή κακά για τον άνθρωπο".¹⁰² Είναι "η τέχνη της κρίσης".¹⁰³ Η φρόνησις δεν μπορεί να αναφέρεται ούτε σε πράγματα που δεν μπορούν να αλλάξουν, ούτε σε στόχους που δεν μπορούν να πραγματοποιηθούν.¹⁰⁴ Η φρόνησις δεν είναι γνώση για την αμετάβλητη τάξη του κόσμου- σχετίζεται μόνο με τις ανθρώπινες υποθέσεις και, μεταξύ αυτών, πάλι μόνο με εκείνες που μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενα ουσιαστικής σκέψης.¹⁰⁵

Η φρόνηση αφορά τις αξίες¹⁰⁶ και υπερβαίνει την αναλυτική, επιστημονική γνώση της επιστημής και την τεχνική γνώση ή τεχνογνωσία της τεχνικής. Ο Voegelin γράφει ότι η φρόνησις διαφέρει από τις διανοητικές αρετές της επιστημής-επιστήμης που εξαγάγει συμπεράσματα από αρχές- από το νούς-διανόηση, που αναγνωρίζει τις πρώτες αρχές- και από τη σοφία-σοφία, που, ως συνδυασμός επιστήμης και διανόησης, αναφέρεται σε πράγματα θεϊκά.¹⁰⁷ Η φρόνηση διαφέρει από την καλλιτεχνική και τεχνική δεξιότητα-techne, επειδή η techne παράγει τεχνουργήματα και επομένως δεν είναι δράση που έχει αυτοσκοπό.¹⁰⁸ Η φρόνησις εμπεριέχει τόσο την ορθολογική επιλογή όσο και τη διαδικασία της στοχαστικής σκέψης με την οποία διαμορφώνεται μια ορθολογική επιλογή και αποτελεί πρωταρχική αρετή της καλής πολιτείας.¹⁰⁹ Η φρόνησις είναι ανώτερη από την εμψύχωση και την τέχνη, καθώς είναι σε θέση να διαχειρίζεται τις ανθρώπινες υποθέσεις, συμπεριλαμβανομένων της εμψύχωσης και

¹⁰⁰ Βλέπε S-U von Kirchmann, *Die Werlosigkeit der Jurisprudenz als Wissenschaft* (Βερολίνο, Verlage von Julius Springer, 1848).

¹⁰¹ Βλέπε J. Noel, "On the varieties of phronesis" (1999) 31 *Educational Philosophy and Theory* 273, 273.

¹⁰² Βλέπε Αριστοτέλης, *Νικομαχειανά Ηθικά*, ανωτέρω, αρ. 86, 1140a24-b12, 1144b33-1145a11.

¹⁰³ Βλέπε G: *A Study of Policy Making* (Λονδίνο, Sage, 1995).

¹⁰⁴ Βλέπε Αριστοτέλης, *Νικομαχειανά Ηθικά*, ανωτέρω, αρ. 86, 1140a32 στ.

¹⁰⁵ Βλ. E. Voegelin, "Phronesis as deliberation", <http://voegelinview.com/from-The-Collected-Works/natural-law-and-aristotle-what-is-right-by-nature-pt-3/Phronesis-as-Deliberation-Phronesis-as-Knowledge-of-What-is-Good.html>, και επίσης βλ. Αριστοτέλη, *Νικομαχειανά Ηθικά*, ανωτέρω, αρ. 86, 1141 β 8 κ.ε.

¹⁰⁶ Ένα άτομο με φρόνηση δεν μπορεί να μην ενεργεί σωστά και ένα άτομο για να ενεργεί σωστά πρέπει να έχει φρόνηση: βλέπε D. Brosnan, "Virtue ethics in a perfectionist theory of law and justice" (1989) 11 *Cardozo Law Review*, 335, 344.

¹⁰⁷ Βλέπε E. Voegelin, ανωτέρω, σημ. 92- και επίσης βλέπε Αριστοτέλη, *Νικομαχειανά Ηθικά*, ανωτέρω, σημ. 86, 6.6-7.

¹⁰⁸ Βλέπε E. Voegelin, σχετικά, σημ. 92- και επίσης Αριστοτέλη, *Νικομαχειανά Ηθικά*, ανωτέρω, σημ. 86, 6.4.

¹⁰⁹ Βλέπε S. Heyman, "Aristotle on Political Justice" (1992) *IowaLRev* 851, 862-863.

της τέχνης, οι οποίες δεν μπορούν να διαχειριστούν τον εαυτό τους.¹¹⁰ Η φρόνησις είναι πιο σημαντική επίσης επειδή είναι εκείνη η δραστηριότητα με την οποία ο εργαλειακός ορθολογισμός εξισορροπείται από τον αξιακό ορθολογισμό.¹¹¹

Το επιστητό ορίζεται από τον Αριστοτέλη ως μια αποδεικτική κατάσταση, (δηλαδή μια κατάσταση του νου ικανή να αποδείξει αυτό που γνωρίζει). Ένα άτομο έχει επιστημονική γνώση όταν η πεποίθησή του είναι εξαρτημένη με έναν ορισμένο τρόπο και οι πρώτες αρχές του είναι γνωστές, διότι αν δεν του είναι καλύτερα γνωστές από το συμπέρασμα που εξάγεται από αυτές, θα έχει γνώση μόνο συμπτωματικά.¹¹² Η *επιστημοσύνη* αφορά τα καθολικά και την παραγωγή γνώσης που είναι αναλλοίωτη στο χώρο και στο χρόνο και επιτυγχάνεται με τη βοήθεια του αναλυτικού ορθολογισμού και αντιστοιχεί στο σύγχρονο επιστημονικό ιδεώδες, όπως αυτό εκφράζεται στη φυσική επιστήμη.¹¹³ Και έτσι το δίκαιο ως επιστήμη "θα ήταν βασική επιστήμη που θα στόχευε στην καθολικότητα και θα αναζητούσε γενικές αλήθειες ή νόμους".¹¹⁴ Η Τέχνη ορίζεται από τον Αριστοτέλη ως μια πραγματικά λογική παραγωγική κατάσταση, της οποίας η πρακτική είναι η μελέτη του τρόπου με τον οποίο μπορούμε να φέρουμε σε ύπαρξη κάτι που είναι ικανό να είναι ή να μην είναι.¹¹⁵ Και έτσι η *techne* είναι μια τέχνη ή μια τέχνη που είναι συγκεκριμένη, εξαρτώμενη από τα συμφραζόμενα και μεταβλητή. Στόχος της είναι η εφαρμογή τεχνικών γνώσεων και δεξιοτήτων σύμφωνα με μια πραγματιστική εργαλειακή ορθολογικότητα που ο Foucault αποκαλεί "πρακτική ορθολογικότητα που διέπεται από έναν συνειδητό στόχο".¹¹⁶ Ο Dunne βλέπει την *techne* ως "το είδος της γνώσης που κατέχει ένας ειδικός κατασκευαστής: του δίνει μια σαφή αντίληψη του γιατί και του γιατί, του πώς και του με-τι της διαδικασίας κατασκευής και του επιτρέπει, μέσω της ικανότητας να προσφέρει μια ορθολογική εξήγηση γι' αυτήν, να προΐσταται της δραστηριότητάς του με ασφαλή κυριαρχία".¹¹⁷ Και το δίκαιο που ασκείται ως *techne* θα ήταν ένα είδος συμβουλευτικής που αποσκοπεί στην επίτευξη καλύτερων νόμων μέσω της εργαλειακής ορθολογικότητας, όπου το "καλύτερο" ορίζεται με βάση τις

¹¹⁰ Βλέπε B. Flyvbjerg και T. Landman, *Real Social Science*: (Cambridge, CUP, 2012) 2.

¹¹¹ Βλέπε B. Flyvbjerg, "Phronetic Planning Research: (2004) 5 *Planning Theory & Practice* 283, 285-επίσης M. Weber, *Economy and Society* (Berkeley, University of California Press, 1978) 85.

¹¹² Βλέπε Αριστοτέλης, *Νικομαχειακά Ηθικά*, ανωτέρω, σημ. 86, 1139b18-36.

¹¹³ Βλέπε B. Flyvbjerg, *Making Social Science Matter*: (Cambridge, Cambridge University Press, 2001), κεφάλαια 3-4.

¹¹⁴ Αντλείται από τον ορισμό του Flyvbjergs για τον σχεδιασμό ως επιμέλεια: βλ. B. Flyvbjerg, 2004, ανωτέρω, 283.

¹¹⁵ *Νικομαχειακή Ηθική*, ανωτέρω, 1140a1-23.

¹¹⁶ M. Συνέντευξη με τον Paul Rabinow" στο P. Rabinow (επιμ.) *The Foucault Reader* (1984, Pantheon, N. York), 239, 255.

¹¹⁷ J. Dunne, *Back to the Rough Ground*: (1993, University of Notre Dame Press, South Bend, IN), 9.

αξίες και τους στόχους εκείνων που απασχολούν τους συμβούλους, ενίοτε σε διαπραγμάτευση με τους τελευταίους.¹¹⁸ Η φρόνηση επικεντρώνεται στην πρακτική γνώση στο πεδίο της ηθικής: "η φρόνησις είναι μια αληθινή κατάσταση, αιτιολογημένη και ικανή για δράση σε σχέση με τα πράγματα που είναι καλά ή κακά για τον άνθρωπο ... αυτή η ιδιότητα ανήκει σε εκείνους που κατανοούν τη διαχείριση νοικοκυριών ή κρατών".¹¹⁹ Τα άτομα με φρόνησις [phronimoi] κινούνται από την αίσθηση της ορθής τάξης μεταξύ των επιδιωκόμενων σκοπών, οι οποίοι δεν μπορούν να νοηθούν ως θεωρητικά αξιώματα αλλά μόνο να κατανοηθούν από τη φρόνησι.¹²⁰ Και έτσι το φρονηματικό δίκαιο αφορά τον προβληματισμό σχετικά με τις αξίες και τα συμφέροντα με αναφορά στην πράξη που βασίζεται στην πρακτική αξιακή ορθολογικότητα.¹²¹

Ο Αριστοτέλης διέκρινε την πρακτική σοφία (φρόνηση) που απαιτείται για την εργασία με την πρακτική γνώση (πράξη) από τη θεωρητική σοφία (σοφία) και τη θεωρητική κατανόηση (επιστήμη) που απαιτείται για τη διερεύνηση των διαχρονικών αληθειών (θεωρία). Η πράξη είναι το είδος της πρακτικής γνώσης που απαιτείται για τις κοινωνικές και ηθικές κρίσεις που κάνει ο φρόνιμος (ο κάτοχος της φρόνιμης γνώσης). Ο Αριστοτέλης διέκρινε επίσης την πρακτική σοφία (φρόνηση) από την εμπειρογνωμοσύνη (τέχνη) που απαιτείται για την εφαρμογή της τεχνικής γνώσης (ποίηση) κατά την κατασκευή των πραγμάτων.¹²²

Είναι ο νόμος φρόνησις; Μπορεί να είναι.¹²³ Και κατά κύριο λόγο θεωρείται τέτοιος.¹²⁴ Ο νόμος ως φρόνηση ενθαρρύνει τη συνεχή ομοιόμορφη εφαρμογή του, και έτσι υποστηρίζει την ασφάλεια και το κράτος δικαίου στην παράδοση του αστικού δικαίου. Το δίκαιο ως φρόνηση υποστηρίζει τη σύνεση ή την καταλληλότητα, και ως εκ τούτου την αυστηρή απόφαση, στην παράδοση του κοινού δικαίου. Η φρόνηση

¹¹⁸ Από τον ορισμό του Flyvnergis για το σχεδιασμό ως techne: B. Flyvbjerg, 2004, ανωτέρω, αρ. 97, 287.

¹¹⁹ Βλέπε Αριστοτέλης, *Νικομαχειανή Ηθικά*, ανωτέρω, σημ. 86, 1140a24-b12.

¹²⁰ Βλέπε C. Taylor, *Sources of the Self: The Making of the Modern Identity* (Cambridge MA, Harvard University Press, 1989) 125 και 148.

¹²¹ Αντλήθηκε από τον ορισμό του Flyvnergis για τον προγραμματισμό ως φρόνηση: B. Flyvbjerg, 2004, ανωτέρω, αρ. 97, 287.

¹²² Βλέπε M. Griffiths και G. MacLeod, "Personal Narratives and Policy: Ποτέ το ίδιο; ", ανωτέρω, σημ. 84, 126.

¹²³ Μπορεί όμως να είναι και τέχνη: βλ. ιδίως B. G. Scharffs, "Law as Craft" (2001) 54 *Vand L Rev*, 2245- ή τέχνη: βλ. ιδίως S. G. Pollock, "The art of judging" (1996) 71 *NYU L Rev* 591- ή επιστήμη: βλ. ιδίως P. Schlag, "Law and phrenology" (1997) 110 *Harv L Rev* 877, 897.

¹²⁴ Βλέπε S. J. Burton, "Law as practical reason" (1989) 62 *Cal L Rev* 747- επίσης, W. N. Eskridge Jr. και P. P. Frickley, "Statutory interpretation as practical reasoning" (1990) 42 *StanLRev* 321, 353- και D. A. Farber, "The inevitability of practical reason: statutes, formalism, and the rule of law" (1992) 45 *Van. L. Rev* 533- B. Leiter, "Heidegger and the theory of adjudication" (1996) 106 *Yale L.J* 253- R. . Mohr και D. Manderson, "From Oxymoron to Intersection: an Epidemiology of Legal Research" (2002) 6 *Law Text Culture* 159, 174.

μπορεί να χρησιμεύσει ως συγκεκριμένος οδηγός για όποιον επιθυμεί να βελτιώσει τη δικαιοσύνη, προτρέποντας το υποκείμενο να απαντήσει στα ακόλουθα ερωτήματα: πού οδεύουμε; Ποιος κερδίζει και ποιος χάνει, και με βάση ποιους μηχανισμούς; Ποιες είναι οι επιθυμητές συνέπειες; Τι μπορεί να γίνει για το θέμα αυτό;¹²⁵ Η φρόνηση υποστηρίζει την πιθανολογική συλλογιστική, σε αντίθεση με την επαγωγική συλλογιστική, η οποία μπορεί να οριστεί ως η επιλογή λύσεων που γίνεται με βάση την τεκμηριωμένη αλλά υποκειμενική εφαρμογή αρχών σε καθορισμένες συνθήκες.¹²⁶ Η φρόνηση είναι "πρακτική σοφία που ανταποκρίνεται στις αποχρώσεις και στην αίσθηση του συγκεκριμένου, ξεπερνώντας τις αφηρημένες ή γενικές θεωρίες για το τι είναι σωστό. Με αυτόν τον τρόπο, η πρακτική σοφία βασίζεται σε ένα είδος άμεσης διορατικότητας, παρά σε πιο τυπικές διαδικασίες εξαγωγής συμπερασμάτων".¹²⁷ Η φρόνηση παρέχει τα μέσα για την επίτευξη του σκοπού.¹²⁸ Και η φρόνησις φιλοξενεί τόσο το νομικό *επιστητό* όσο και το *τεχνο-νόμο*.¹²⁹

Ποιά είναι, λοιπόν, η φύση της νομοθετικής σύνταξης, ως επιμέρους κλάδου του δικαίου; Η συζήτηση μεταξύ της σύνταξης ως τέχνης και της σύνταξης ως επιστήμης φαίνεται να είναι λανθασμένη. Αγνοεί τη σχετικότητα ως την ουσία της νομικής επιστήμης. Το δίκαιο, και κατά συνέπεια η σύνταξη ως κλάδος του, δεν ανήκει στις τέχνες, ούτε στις επιστήμες¹³⁰ με τη θετικιστική έννοια.¹³¹ Το δίκαιο, και κατά συνέπεια η σύνταξη, δεν είναι ούτε επιτήδευση ούτε τεχνική. Είναι φρόνηση, μια επιστήμη της τέχνης, με αρχές και κανόνες που μπορεί μεν να ισχύουν, αλλά μόνο κατ' αρχήν. Διότι η φρόνηση υποστηρίζει την ιδιαιτερότητα.¹³² Με άλλα λόγια, το δίκαιο, και κατά συνέπεια η σύνταξη, είναι μια φιλελεύθερη επιστήμη όπου οι θεωρητικές αρχές καθοδηγούν τον συντάκτη σε συνειδητές αποφάσεις που λαμβάνονται σε μια σειρά υποκειμενικών εμπειρικών και συγκεκριμένων επιλογών. Και, καθώς είναι φρόνηση, το δίκαιο είναι εξαρτώμενο από το πλαίσιο, με την έννοια ότι μπορεί μόνο να ενημερώσει για το τι θα μπορούσε να λειτουργήσει σε ορισμένες περιστάσεις, αλλά η απόφαση για το τι πρέπει να γίνει σε κάθε συγκεκριμένη

¹²⁵ Βλέπε M. Deschamps, "L'accès à la justice, l'affaire de chacun" (2009) 50 *Cahiers de Droit* 248, 253.

¹²⁶ Βλέπε E. Engle, "Aristotle, Law and Justice: the tragic hero" (2008) 35 *NKyLRev* 1, 4.

¹²⁷ Βλέπε C. Rideout, "Storytelling, narrative rationality, and legal persuasion" (2008) 14 *Legal Writing: J Legal Writing Inst* 53, 75.

¹²⁸ Βλέπε J. Moss, "Η αρετή κάνει τον στόχο σωστό: (2011) 56 *Phronesis*: 204.

¹²⁹ Βλέπε P. Cserne "Introduction: legislation, legal episteme, and empirical knowledge" [2013] 1 *The Theory and Practice of Legislation* 387, 391.

¹³⁰ Για μια ανάλυση του επιχειρήματος περί του νόμου ως επιστήμης, βλέπε M. Speziale, "Langdell's Concept of Law as Science: The Beginning of Anti-Formalism in American Legal Theory" (1980) 5 *Vt LRev* 1.

¹³¹ Βλέπε R. R. Formoy, "Special Drafting" (1938) 21 *Bell Yard: JLSocSchL* 3, 3- αλλά βλέπε contra C. Langdell, "Harvard Celebration Speeches" (1887) 3 *LAW Q Rev* 118, 123-124.

¹³² Βλέπε S. Schwarze, "Performing Phronesis: (1999) 32 *Philosophy & Rhetoric* 78, 78.

περίσταση θα εξαρτάται πάντα από κανονιστικές κρίσεις που πρέπει να γίνουν από αυτούς που βρίσκονται εκεί.¹³³ Υπόκειται επίσης σε αναθεώρηση καθώς εμφανίζονται νέες προοπτικές: είναι πάντα αναθεωρήσιμη.¹³⁴

Εφαρμόζοντας την περιγραφή της φρασεολογικής κοινωνικής επιστήμης και τη διάκρισή της από την τεχνολογία και την επιστημονισμένη στη νομοθετική σύνταξη, η φρασεολογική νομοθετική σύνταξη αφορά κεντρικά τις αποφάσεις σχετικά με το πώς μπορούν και πρέπει να γίνουν τα πράγματα και πώς να εκτελεστεί το έργο. Δεν πρόκειται για θεωρητική γνώση (επιστήμη), διότι δεν αφορά μόνο το τι είναι αλήθεια, αλλά και το τι θα ήταν καλό υπό τις περιστάσεις. Διαφέρει από την τεχνική γνώση (τέχνη) στο ότι αφορά την αξιολόγηση και την προδιαγραφή στόχων και τον καθορισμό των μέσων για την επίτευξή τους.¹³⁵

Με άλλα λόγια, η τέχνη της σύνταξης έγκειται στην υποκειμενική χρήση και εφαρμογή της επιστήμης της, στη συνειδητή υποκειμενική αριστοτελική εφαρμογή και εφαρμογή των καθολικών θεωρητικών αρχών της στις συγκεκριμένες περιστάσεις του προβλήματος.¹³⁶ Έχοντας επίγνωση των αρχών αυτών, ο συντάκτης πρέπει να αποφασίσει με συνειδητό και τεκμηριωμένο τρόπο, πώς θα τις εφαρμόσει στις συγκεκριμένες μελλοντικές επιλογές¹³⁷ που αποτελούν μέρος του επαγγέλματός του. Και αυτό μπορεί να γίνει μόνο εάν ο συντάκτης έχει επίγνωση των θεωρητικών αρχών που πρέπει να εφαρμοστούν και της ιεραρχίας τους στην πυραμίδα των αρχών.

Πάρτε για παράδειγμα, το περιβόητο ζήτημα των ορίων στην ακραία χρήση της απλής γλώσσας: χρειάζεται να αντικαταστήσουμε τον όρο "mens rea" στη σύγχρονη αγγλική γλώσσα σε κανόνες ποινικής δικονομίας ή ποινικής απόδειξης; Αν ανατρέξει κανείς στην ιεραρχία των αρχών κατά τη σύνταξη, τότε η απλή γλώσσα είναι σαφώς ένα εργαλείο για τη σαφήνεια: επομένως, εφόσον ο όρος "mens rea" είναι σαφής για τους δικηγόρους και τους δικαστές ως τους κύριους χρήστες των κανόνων ποινικής απόδειξης ή ποινικής δικονομίας, η απλή γλώσσα υποκλίνεται στη σαφήνεια και δεν υπάρχει ανάγκη αντικατάστασης του όρου με τον αντίστοιχο όρο της απλής γλώσσας. Επιπλέον, η εισαγωγή ενός νέου όρου μπορεί να αλλοιώσει τη σαφήνεια και, ως εκ τούτου, την αποτελεσματικότητα της νέας νομοθεσίας. Ένα άλλο παράδειγμα ενός άλλου περιβόητου ερωτήματος: τι συμβαίνει σε περίπτωση σύγκρουσης μεταξύ

¹³³ Βλέπε Μ. Griffiths και G. MacLeod, "Personal Narratives and Policy: ", ανωτέρω, σημ. 84, 129.

¹³⁴ Βλ. Η. Arendt, *The Human Condition* (Λονδίνο και Σικάγο, University of Chicago Press, 1958) 129.

¹³⁵ Βλέπε S. Schram, "Phronetic Social Science: an idea whose time has come" στο B. Flyvbjerg, T. Landman, S. Schram (eds.), *Real Social Science: Applied Phronesis* (Cambridge, Cambridge University Press, 2012), 15, 19.

επιμέλεια: Bent Flyvbjerg, Todd Landman, Sanford Schram

¹³⁶ Βλ. W. Eskridge Jr, "Gadamer/Statutory interpretation" (1990) 90 *ColumLRev* 609, 635.

¹³⁷ Βλέπε Μ. Curtis, "A Better Theory of Legal Interpretation" (1950) 3 *Vand L Rev* 407, 423-24.

σαφήνειας και ακρίβειας; Απλώς, κατά την εφαρμογή της πυραμίδας, το κριτήριο επιλογής είναι η αποτελεσματικότητα: δεδομένου ότι η σαφήνεια και η ακρίβεια βρίσκονται στην ίδια βαθμίδα της πυραμίδας, ο συντάκτης θα πρέπει να επιλέξει όποια από τις δύο αυτές αρχές εξυπηρετεί καλύτερα την αποτελεσματικότητα.

4. Η καθολικότητα των κανόνων ρύθμισης

Έχοντας καθορίσει τις βασικές αρχές της σύνταξης νομοθεσίας και, επομένως, τις βασικές παραμέτρους του έργου του συντάκτη, είναι σημαντικό να προσδιοριστεί σε ποιο νομικό πλαίσιο αυτές εφαρμόζονται. Ο όρος αρχή, σε αντίθεση με τον κανόνα και την έννοια, χρησιμοποιείται για να μεταδώσει το σημασιολογικό πεδίο ενός συστατικού στοιχείου ενός νομικού κλάδου ή συστήματος που είναι απαραίτητο για τη λειτουργία του.¹³⁸ Αν και η καθολικότητα υπό την απόλυτη έννοια μπορεί να υποστηριχθεί εάν αναλυθούν μοντέλα δικαιοδοσιών από όλες τις οικογένειες δικαίου και όλες τις γεωγραφικές περιοχές, μια εργασία αυτής της έκτασης μπορεί να επιχειρήσει να αποδείξει μόνο τη σχετική καθολικότητα. Ο όρος αντικατοπτρίζει την εφαρμοσιμότητα των συμπερασμάτων εντός των στενών ορίων της Ευρώπης, αλλά πέρα από το παραδοσιακό χάσμα κοινού και αστικού δικαίου.

Στην ιεραρχία των στόχων που τίθενται για τον συντάκτη, και κατά συνέπεια, των αρχών με τις οποίες οι συντάκτες συμμορφώνονται, η αποτελεσματικότητα [ως μέρος της αποτελεσματικότητας] βρίσκεται στην κορυφή. Το κρίσιμο μέτρο της ποιότητας της νομοθεσίας είναι επομένως, αν "κάνει αυτό που λέει η συσκευασία", δηλαδή αν επιτυγχάνει τη ρήτρα του σκοπού της στην περίπτωση του κοινού δικαίου, ή αν επιτυγχάνει τη βούληση του νομοθέτη στην περίπτωση του αστικού δικαίου. Εκτός από την ορολογία που χρησιμοποιείται στα δύο συστήματα δικαίου, υπάρχει πραγματική διαφορά μεταξύ των δύο εννοιών; Ο ρόλος των ρητρών σκοπού είναι να εκφράζουν με απτούς όρους τους στόχους που έχουν τεθεί για το συγκεκριμένο νομοθέτημα ή, με άλλα λόγια, τι ήθελε ο νομοθέτης με αυτόν τον νόμο. Συνεπώς, δεν υπάρχει σχεδόν καμία διαφορά μεταξύ των δύο όρων, τουλάχιστον για τους σκοπούς της παρούσας ανάλυσης: για τον προσδιορισμό του απώτερου στόχου του συντάκτη, δεν έχει σημασία αν η πρόθεση της νομοθεσίας ή του νομοθέτη βρίσκεται στις ρήτρες σκοπού του κοινού δικαίου ή στα *travaux preparatoires* του αστικού δικαίου. Η διαφορά στη θέση των επιδιωκόμενων στόχων της νομοθεσίας δεν μεταβάλλει την ομοιότητα του κριτηρίου της αποτελεσματικότητας στο χάσμα μεταξύ αστικού και κοινού δικαίου. Τελικά και στα δύο νομικά συστήματα οι συντάκτες πρέπει να συνθέτουν τον νόμο με τρόπο που να επιτυγχάνει καλύτερα τα επιδιωκόμενα

¹³⁸ Βλέπε I. Zajtey, "Αμετάβλητο των κανόνων και των αρχών της νομικής ανάπτυξης: στο V. Gessner, A. Hoeland, C. Varga (επιμ.), *European Legal Cultures* (Aldershot-Brookfield USA-Singapore-Sydney, Dartmouth, 1996) 67, 67.

αποτελέσματα. Η αποτελεσματικότητα είναι ο απώτερος στόχος, η απώτερη επιδίωξη, το απόλυτο μέτρο της ποιότητας και η απόλυτη αρχή και στα δύο συστήματα δικαίου.

Πρόκειται για ένα συναρπαστικό ξεκίνημα της ανάλυσης της σχετικής καθολικότητας που αντανakλά τις πρόσφατες εννοιολογικές τάσεις¹³⁹, αλλά όχι απαραίτητα απροσδόκητο: άλλωστε, αν κάποιος φτάσει βαθιά στην φιλοσοφία του δικαίου και απογυμνώσει το δίκαιο από τις εθνικές του εκκεντρικότητες, είναι βέβαιο ότι θα ανακαλύψει καθολικές αλήθειες. Αν θέλει κανείς να αποδείξει την καθολικότητα, έστω και σχετική, αυτής της ανάλυσης, πρέπει να εξετάσει τα κατώτερα επίπεδα της ιεραρχίας των αρχών της σύνταξης. Εδώ είναι που μπορεί να παρεισφρήσουν εθνικές ή συστημικές εκκεντρικότητες και να αντανakλούν τη διαφορά στο ύφος και τις νομικές έννοιες. Αλλά πώς μπορεί κανείς να προσδιορίσει αν η σαφήνεια, η ακρίβεια και η μονοσήμαντη διατύπωση ισχύουν στις επιλεγμένες δικαιοδοσίες; Λόγω της ποικιλίας στη μορφή των συμβάσεων και των αρχών σύνταξης στις διάφορες ευρωπαϊκές δικαιοδοσίες, θα πρέπει να διερευνήσει κανείς λεπτομερώς κάθε νομικό σύστημα προκειμένου να ανακαλύψει όχι μόνο το γράμμα του νόμου αλλά και το πνεύμα του νόμου, όπως αυτό αντανakλάται στη δικαστική πρακτική, την ερμηνεία του νόμου και την ακαδημαϊκή συζήτηση. Ευτυχώς, δεν είναι απαραίτητο να υπεισέλθουμε στις λεπτομέρειες προηγούμενων σχετικών μελετών.¹⁴⁰ Προκειμένου να εκτιμηθεί κατά πόσον η σαφήνεια, η ακρίβεια, η μονοσήμαντη διατύπωση, η απλή γλώσσα και η ουδέτερη ως προς το φύλο διατύπωση ισχύουν τόσο στις ευρωπαϊκές δικαιοδοσίες του κοινού όσο και του αστικού δικαίου, αρκεί να εξετάσει κανείς τις ρητές αρχές διατύπωσης που περιλαμβάνονται σε εύκολα ανιχνεύσιμες γραπτές πηγές δικαίου.¹⁴¹

Το Clarity εισάγεται ρητά στην Αυστρία, το Βέλγιο, τη Γαλλία, τη Γερμανία, τις Κάτω Χώρες,¹⁴² την Πορτογαλία, την Ισπανία και το Ηνωμένο Βασίλειο.¹⁴³ Η σαφήνεια

¹³⁹ Βλέπε L.M: Nelken (επιμ.), *Comparing Legal*

Cultures (Aldershot, Ashgate, 1997) 33- βλέπε επίσης L.M. Friedman, "On the Emerging Sociology of Transnational Law" (1996) 32 *Stanford Journal of International Law* 65- L.M. Friedman, *The Horizontal Society* (Massachusetts, Yale University Press, 1999)- C. Schmid, "The Emergence of a Transnational Legal Science in Europe" (2000) 19 *Oxford Journal of Legal Studies* 673- R. Sacco, "Legal Formants: (1991) *American Journal of Comparative Law* 1, 4, 26-30 και 32- R. Zimmermann, "Savignys Legacy: (1996) 112 *Law Quarterly Review* 576.

¹⁴⁰ Για την αρχική και λεπτομερή ανάλυση του θέματος βλέπε Η. Xanthaki, "The Problem of Quality in EU legislation: what on earth is really wrong? " (2001) *Common Market Law Review* 651, 664.

¹⁴¹ Για μια δυστυχώς ξεπερασμένη παρουσίαση των κανόνων σύνταξης νομοθετικών κειμένων στην Ευρώπη, βλέπε R Pagano *Le Direttive di Tecnica Legislativa in Europa* τόμοι 1 και 2 (Ρώμη, Camera dei Deputati, 1997).

¹⁴² Βλέπε P Eijlander και W Voermans "Outlooks for legislation: introduction" [1999] 3 *Regel Maat* 120, 122- βλέπε επίσης Dutch Minister of Justice *Legislation in Perspective* (Χάγη, MoJ, 1991).

απαιτείται από τους συντάκτες του Βελγίου, της Γερμανίας, της Ιταλίας, της Πορτογαλίας, της Ισπανίας και του Ηνωμένου Βασιλείου.¹⁴⁴ Η ακρίβεια και η απλότητα αποτελεί αρχή σύνταξης στην Αυστρία, το Βέλγιο, τη Γερμανία, την Πορτογαλία, την Ισπανία, την¹⁴⁵ και το Ηνωμένο Βασίλειο.¹⁴⁶ Παρά την κοινή αντίληψη του χάσματος μεταξύ της σύνταξης του αστικού και του κοινού δικαίου, παραδόξως για ορισμένους, ακόμη και σε αυτό το επίπεδο ιεράρχησης των στόχων του συντάκτη υπάρχουν ενδείξεις καθολικότητας.

Έτσι, τα εργαλεία που χρησιμοποιούν οι συντάκτες προκειμένου να επιτύχουν την αποτελεσματικότητα ως μέτρο της ποιότητας της νομοθεσίας είναι προφανές ότι ξεπερνούν τους φραγμούς του αστικού έναντι του κοινού δικαίου. Πρόκειται για ένα

¹⁴³ Βλ. αυστριακά Legistische Rechtlinien, 1990, Art. 7- Βελγικό Circulaire de Premier Ministre, 23 Απριλίου 1982, άρθρο 7. 1- γερμανική Gemeinsame Gesch"ftsordnung der Bundesministerien, 15 Οκτωβρίου 1976 όπως τροποποιήθηκε, άρθρο 1. 35- Γερμανικό εγχειρίδιο δικαστικών διατυπώσεων, 1991, παρ. 2, ολλανδικό Aanwijzingen Voor de Regelgeving, 1992, άρθρο 2, άρθρο 2, παράγραφος 1. 218- Πορτογαλική απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου της 8ης Φεβρουαρίου 1989 σχετικά με την έγκριση των γενικών αρχών για την εκπόνηση σχεδίων κανονιστικών πράξεων, άρθρο 218- Πορτογαλική απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου της 8ης Φεβρουαρίου 1989 σχετικά με την έγκριση των γενικών αρχών για την εκπόνηση σχεδίων κανονιστικών πράξεων, άρθρο 218. 7γ- Ισπανικές κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τη μορφή και τη δομή των σχεδίων νόμων, 1991, που εγκρίθηκαν με την απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου της 18ης Οκτωβρίου 1991, ΕΕ της 18ης Νοεμβρίου 1991, αριθ. 276, διάθεση 27774, σ. 37235-37, στο 37235- Γραφείο Κοινοβουλευτικού Συμβούλου, "Οδηγίες για τη σύνταξη", 16 Δεκεμβρίου 2011, 1-12.

¹⁴⁴ Βλ. βελγική εγκύκλιος του πρωθυπουργού, 23 Απριλίου 1982, άρθρο. 1- Gemeinsame Gesch"ftsordnung der Bundesministerien, 15 Οκτωβρίου 1976 όπως τροποποιήθηκε, άρθρο 1. 35- γερμανικό εγχειρίδιο δικαστικών διατυπώσεων, 1991, παράγραφος 37- ιταλικό Regole e suggerimenti per la redazione dei testi normativi, 1991, άρθρο 37- ιταλικό Regole e suggerimenti per la redazione dei testi normativi, 1991, άρθρο 35. 2- Πορτογαλική απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου της 8ης Φεβρουαρίου 1989 σχετικά με την έγκριση των γενικών αρχών για την εκπόνηση σχεδίων κανονιστικών πράξεων, άρθρο 2, παράγραφος 1. 7γ- ισπανικές κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τη μορφή και τη δομή των σχεδίων νόμων, 1991, που εγκρίθηκαν με την απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου της 18ης Οκτωβρίου 1991, ΕΕ της 18ης Νοεμβρίου 1991, αριθ. 276, διάθεση 27774, σ. 37235-37- για μια ανάλυση της ασάφειας στο βρετανικό δίκαιο βλέπε Black, *The Labyrinth of Language* (1972, Pelican Press, London), 107.

¹⁴⁵ Βλ. αυστριακά Legistische Rechtlinien, 1990, Art. 1- Βελγικό Circulaire de Premier Ministre, 23 Απριλίου 1982, άρθρο 1. 1- γερμανική Gemeinsame Gesch"ftsordnung der Bundesministerien, 15 Οκτωβρίου 1976 όπως τροποποιήθηκε, άρθρο 1. 35- Γερμανικό εγχειρίδιο δικαστικών διατυπώσεων, 1991, παρ. 33- Πορτογαλική σύσκεψη του Συμβουλίου Υπουργών της 8ης Φεβρουαρίου 1989 σχετικά με την έγκριση των γενικών αρχών για την εκπόνηση σχεδίων κανονιστικών πράξεων, άρθρο 33- Πορτογαλική σύσκεψη του Συμβουλίου Υπουργών της 8ης Φεβρουαρίου 1989 σχετικά με την έγκριση των γενικών αρχών για την εκπόνηση σχεδίων κανονιστικών πράξεων, άρθρο 33. 7γ- Ισπανικές κατευθυντήριες γραμμές σχετικά με τη μορφή και τη δομή των σχεδίων νόμων, 1991, που εγκρίθηκαν με την απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου της 18ης Οκτωβρίου 1991, ΕΕ της 18ης Νοεμβρίου 1991, αριθ. 276, διάθεση 27774, σ. 37235-37.

¹⁴⁶ Βλέπε "The Preparation of Legislation", έκθεση επιτροπής που διορίστηκε από τον Λόρδο Πρόεδρο του Συμβουλίου (έκθεση Renton) του Μαΐου 1975, κεφ. 14.

εκπληκτικό, αν και όχι νέο¹⁴⁷, εύρημα. Παρά τις πολλές διαφορές στο ύφος και την εννοιολογική τους προσέγγιση, οι ευρωπαίοι συντάκτες και από τα δύο συστήματα δικαίου χρησιμοποιούν τα ίδια εργαλεία για να επιτύχουν τον ίδιο στόχο. Αυτό μπορεί κάλλιστα να είναι το αποτέλεσμα της ευρωπαϊκής νομικής ολοκλήρωσης κατά τα τελευταία πενήντα χρόνια,¹⁴⁸ που οδηγεί αναπόφευκτα στην κοινοποίηση του αστικού δικαίου και στην εκπολιτιστικοποίηση του κοινού δικαίου. Όποια και αν είναι η προέλευση του φαινομένου, το γεγονός παραμένει ότι οι αρχές της σύνταξης και η ιεραρχία τους στην πυραμίδα των αρχών αντέχουν στις δοκιμασίες της σχετικής οικουμενικότητας.

Το επιχείρημα ενισχύεται ακόμη περισσότερο από τη σχετική καθολικότητα του χαμηλότερου πλέγματος εργαλείων στην πυραμίδα. Η απλή γλώσσα ως εργαλείο σαφήνειας, ακρίβειας και μονοσήμαντου χαρακτήρα- και ως έκφραση του κανόνα που απαιτεί να λαμβάνεται υπόψη η γλώσσα που είναι προσιτή στους μη ειδικούς που θα είναι οι κύριοι χρήστες του συγκεκριμένου νομοθετικού κειμένου, εισάγεται ρητά στις Κάτω Χώρες, την Πορτογαλία και το Ηνωμένο Βασίλειο.¹⁴⁹

Η σχετική καθολικότητα ισχύει για όλες τις βαθμίδες της πυραμίδας των αρχών της σύνταξης: από τον σκοπό, τον μηχανισμό και τα εργαλεία, οι συντάκτες στην Ευρώπη, τόσο στις χώρες του αστικού όσο και του κοινού δικαίου, εφαρμόζουν τις ίδιες αρχές. Αν τις εφαρμόζουν με τον ίδιο ακριβώς τρόπο, δεν μπορεί κανείς να είναι σίγουρος χωρίς ακόμη βαθύτερη ανάλυση. Και, βεβαίως, θα πρέπει να αναμένονται αναμφίβολα κάποιες εθνικές εκκεντρικότητες.

5. Κανόνες για τη ρύθμιση: ομοιογένεια ή ακαμψία;¹⁵⁰

¹⁴⁷ Βλέπε T. Millet, "A comparison of French and British legislative drafting (with particular reference to their nationality laws)" (1986) *Statute Law Review* 130, 153.

¹⁴⁸ Βλ. V. Gessner, "The transformation of European legal cultures" στο V. Gessner, A. Hoeland, C. Varga (επιμ.), *European Legal Cultures* (Aldershot-Brookfield USA-Singapore-Sydney, Dartmouth, 1996) 513, 516.

¹⁴⁹ Η ολλανδική *Aanwijzingen Voor de Regelgeving*, 1992, Arts. 54 και 218- πορτογαλική απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου της 8ης Φεβρουαρίου 1989 σχετικά με την έγκριση των γενικών αρχών για την εκπόνηση σχεδίων κανονιστικών πράξεων, άρθρο 1, παράγραφος 2. 7α- για το Ηνωμένο Βασίλειο βλέπε Faulk and Mehler, *The Elements of Legal Writing* (1994, Macmillan Press, Λονδίνο).

¹⁵⁰ Βλ. Η. Xanthaki, "Εγχειρίδια σύνταξης και ποιότητα στη νομοθεσία: θετική συμβολή στην ασφάλεια δικαίου ή εμπόδιο στην ανάγκη δυναμισμού των κανόνων;" ' (2010) 4 *Legisprudence* 111, 122-126.

Έχοντας καθορίσει τον ακριβή ρόλο του συντάκτη για την επίτευξη ποιότητας στη νομοθεσία και έχοντας προσδιορίσει τους κύριους μηχανισμούς και τα εργαλεία που διαθέτουν οι συντάκτες για τον σκοπό αυτό, είναι καιρός να συζητήσουμε κατά πόσο μπορούν να φανούν χρήσιμα τα εγχειρίδια ή οι συλλογές κανόνων για τη ρύθμιση.

Στο αποικιοκρατικό τους παρελθόν, οι πρώην αυτοκρατορίες είχαν την τάση να προσφέρουν εγχειρίδια σύνταξης στις αποικίες τους, αλλά ποτέ δεν εισήγαγαν ένα για τις ίδιες. Αυτό αντανakλούσε την πεποίθηση ότι οι νεότερες χώρες με μικρότερες παραδόσεις σύνταξης και δικαίου θα χρειάζονταν ένα σημείο εκκίνησης για τη νομική τους ωριμότητα και, ως εκ τούτου, θα επωφελούνταν από ένα εγχειρίδιο.¹⁵¹ Ωστόσο, η ίδια η αυτοκρατορία με τη μακρά και εδραιωμένη νομική της παράδοση δεν θα χρειαζόταν μια σειρά από εντολές για το πώς να συντάσσουν, διότι αυτό προέκυπτε από την ανώτερη εμπειρία και σοφία που θεωρούσαν ότι διέθεταν έναντι των αποικιών τους. Ένα πολύ καλό παράδειγμα αυτής της προσέγγισης ήταν η Βρετανική Κοινοπολιτεία. Εγχειρίδια έχουν προσφερθεί, ενθαρρυνθεί και εισαχθεί στις περισσότερες πρώην αποικίες, οι οποίες σήμερα αποτελούν την Κοινοπολιτεία-ωστόσο, το Ηνωμένο Βασίλειο εξακολουθεί να απορρίπτει την εισαγωγή ενός εγχειριδίου σύνταξης που να ισχύει για το δικό του έδαφος. Αν και ο παραλληλισμός είναι άδικος και έμμεσος, εντούτοις, η ΕΕ έχει υιοθετήσει παρόμοια στάση, ή τουλάχιστον φαίνεται να έχει χρησιμοποιήσει παρόμοιο σκεπτικό, με τα νεότερα κράτη μέλη. Τα παλαιότερα κράτη μέλη τείνουν να είναι διχασμένα όσον αφορά την εισαγωγή εγχειριδίων ή συλλογών: μόνο εννέα από τα δεκαπέντε παλαιότερα κράτη μέλη εισάγουν επί του παρόντος εγχειρίδια ή συλλογές συμβάσεων σύνταξης. Ωστόσο, τα νεότερα κράτη μέλη έχουν ενθαρρυνθεί, και έμμεσα τους ζητήθηκε, να θεσπίσουν νομοθεσία σχετικά με τη σύνταξη νόμων ως μέσο ανταπόκρισης στη σοφή επιμονή των Επιτροπών ότι η εφαρμογή του *κεκτημένου* για τους σκοπούς της προσχώρησης σημαίνει ορθή εφαρμογή του δικαίου της ΕΕ με εθνικά εκτελεστικά μέτρα καλής ποιότητας.

Αυτή η γραμμή σκέψης, η οποία απαιτεί εγχειρίδια μόνο για άπειρους νομοθέτες και νομοθέτες, δεν αντέχει στον έλεγχο. Πρώτα απ' όλα, η ψήφιση νομοθεσίας για τη σύνταξη ή η εισαγωγή ενός εγχειριδίου δεν εγγυάται την εφαρμογή των κανόνων,¹⁵² και συνεπώς δεν μπορεί να θεωρηθεί ως εγγύηση για την ποιότητα της

¹⁵¹ Βλέπε Μ. Goodale, "Από τα χαρακώματα και τους πύργους: 27 (2002) *Law & Soc. Inquiry* 595, 598.

¹⁵² Βλέπε Μ. J. Rizzo, "Which Kind of Legal Order? Logical Coherence and Praxeological Coherence" (1999) 9 *Journal des Economistes et des Etudes Humaines* 1, 2.

παραγόμενης νομοθεσίας. Δεύτερον, η ανάγκη για εγχειρίδια σύνταξης αντικατοπτρίζει την ανάγκη βελτίωσης της τρέχουσας ποιότητας της νομοθεσίας: ενόψει της αυξανόμενης συνειδητοποίησης των προβλημάτων της νομοθεσίας στην ΕΕ και στον λεγόμενο ανεπτυγμένο κόσμο, το επιχείρημα της αυτάρκειας των έμπειρων νομικών συστημάτων της Ευρώπης και των πρώην αποικιακών δυνάμεων απλώς δεν ευσταθεί. Και τρίτον, δεν υπάρχει τίποτα δογματικό στη σύνταξη: "το μόνο θέμα στο οποίο είναι σοφό να είμαστε δογματικοί είναι ότι δεν είναι σοφό να είμαστε δογματικοί σε κανένα θέμα σύνταξης".¹⁵³

Αυτό όμως σημαίνει ότι οι συλλογές κανόνων για τη ρύθμιση μέσω της νομοθεσίας δεν έχουν καμία χρησιμότητα; Μια καταφατική απάντηση σε αυτό το ερώτημα θα αναιρούσε κάθε αξία αυτού του βιβλίου. Δεδομένου ότι η νομοθετική σύνταξη είναι ένας φρασεολογικός κλάδος, συλλογές όπως η παρούσα εξυπηρετούν τον αναγνώστη στον εντοπισμό των αρχών που ισχύουν, έστω και σχετικά, σε διλήμματα και ερωτήματα που αντιμετωπίζει στο έργο της νομοθέτησης. Επιτρέπουν επίσης στον αναγνώστη να ιεραρχήσει μεταξύ των κανόνων που ισχύουν παράλληλα. Και εν τέλει θέτουν κριτήρια για την εφαρμογή των κανόνων αυτών, φυσικά σε εφαρμογή της πρακτικής σοφίας και της επαγγελματικής εμπειρίας. Προβλέπεται ότι αυτό, σε συνδυασμό με την εισαγωγή της αποτελεσματικότητας ως νομοθετικής ποιότητας, μπορεί να βοηθήσει τον συντάκτη στο έργο του όχι στην πρόβλεψη άκαμπτων κανόνων αλλά στην επιβολή φραστικών επιλογών.

6. Συμπεράσματα

Η έννοια των κανόνων ρύθμισης περιορίζεται για να αντικατοπτρίζει τους γραπτούς κανόνες του καταστατικού δικαίου που θέτουν σε εφαρμογή τις πολιτικές επιλογές της εκτελεστικής εξουσίας κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης.

Η ρύθμιση αποσκοπεί στην αποτελεσματικότητα, η οποία είναι συνώνυμη με την ποιότητα της ρύθμισης.

Η νομοθεσία ως ρυθμιστικό εργαλείο στοχεύει στην αποτελεσματικότητα, η οποία είναι συνώνυμη με τη νομοθετική ποιότητα.

Στόχος της παρούσας συλλογής κανόνων είναι να συμβάλει στην ευαισθητοποίηση σχετικά με τους σύγχρονους κανόνες για τη νομοθετική ρύθμιση, στην ιεράρχηση των ανταγωνιστικών ή παράλληλων κανόνων που εφαρμόζονται σε συγκεκριμένες

¹⁵³ Βλέπε D Greenberg *Craies on Legislation - A Practitioner's Guide to the Nature, Process, Effect and Interpretation of Legislation* (Λονδίνο, Sweet and Maxwell, 2004) 303.

περιστάσεις και στην εισαγωγή της αποτελεσματικότητας ως κριτήριο επιλογής για την επιλογή του πιο συνετού ή κατάλληλου κανόνα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΟΟΣΑ, "Σύσταση του Συμβουλίου για τη βελτίωση της ποιότητας της κυβερνητικής νομοθεσίας", 9 Μαρτίου 1995, C(95)21/Final-

ΟΟΣΑ, "Building Capacity for Regulatory Quality: GOV/PGC (2004) 11

Ε. Ξανθάκη, "Ποιότητα της νομοθεσίας: μια εφικτή καθολική έννοια ή μια ουτοπική επιδίωξη; ' στο Μ. Travares Almeida (επιμ.), Quality of Legislation (Baden-Baden. Nomos, 2011), 75, 76-78

Μ. Mousmouti, "Operationalising quality of legislation through the effectiveness test" (2012) 6 Legsprudence

P. Delnoy, Le rôle des légistes dans la détermination du contenu des norms, 2013 Report for the International Cooperation Group, Department of Justice, Canada, <http://www.justice.gc.ca/fra/apd-abt/gci-icg/publications.html>

National Audit Office, Department for Business, Innovations and Skills, "Delivering regulatory reform", 10 Φεβρουαρίου 2011

Ομάδα Δράσης για τη βελτίωση της νομοθεσίας (BRTF), "Δρόμοι προς τη βελτίωση της νομοθεσίας: Οδηγός για τις εναλλακτικές λύσεις της κλασικής ρύθμισης", Δεκέμβριος 2005

ΟΟΣΑ, "Alternatives to traditional regulation", <https://www.oecd.org/gov/regulatory-policy/42245468.pdf>

OECD, Regulatory Policies in OECD Countries, <https://doi.org/10.1787/19900481>

H. Xanthaki, Thorntons Legislative Drafting 6th edition, (London, Bloomsbury, 2022)

A. Flueckiger, "Régulation, dérégulation, autorégulation : émergence des actes étatiques non obligatoires" (2004) 123 Revue de droit suisse 159

C. Stefanou, "Legislative Drafting as a form of Communication" στο L. Mader and M. Travares-Almeida (eds), Quality of Legislation Principles and Instruments (Baden-Baden, Nomos, 2011)

C. Stefanou, "Drafters, Drafting and the Policy Process" στο C. Stefanou and H. Xanthaki (eds), Drafting Legislation: A Modern Approach (Aldershot, Ashgate, 2008) 321

OECD, "Regulatory Policies in OECD Countries: from Interventionism to Regulatory Governance", https://www.oecd-ilibrary.org/governance/regulatory-policies-in-oecd-countries_9789264177437-en

OECD, "Background Note to the OECD Reference Checklist for Regulatory Decision Making", <https://www.oecd.org/gov/regulatory-policy/35220214.pdf>

N. Gunningham και D. Sinclair, "Designing Smart Regulation",
<http://www.oecd.org/dataoecd/18/39/33947759.pdf>

D. Hull, "Drafters Devils" (2000) Loophole, www.opc.gov.au/calc/docs/calcjune/audience.htm

C. Timmermans, "Πώς μπορεί κανείς να βελτιώσει την ποιότητα της κοινοτικής νομοθεσίας;" (1997) 34 Common Market Law Review 1229

"Ευρωπαϊκή διακυβέρνηση: Βλέπε επίσης Ομάδα Υψηλού Επιπέδου για τη Λειτουργία της Εσωτερικής Αγοράς, "Η εσωτερική αγορά μετά το 1992: Meeting the Challenge - Report to the EEC Commission by the High Level Group on the Operation of Internal Market", SEC (92) 2044, <http://aei.pitt.edu/1025/>

L. Mader, "Evaluating the effect: a contribution to the quality of legislation" (2001) 22 Statute Law Review 119

P. Salembier, Legal and Legislative Drafting (Canada Inc. Markham, LexisNexis, 2009)

K. Gilberg, "De l'Art de Mieux Légiférer" Le Monde, 17 Φεβρουαρίου 2010, 1

J-C Piris, "Οι έννομες τάξεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης και των κρατών μελών: ιδιαιτερότητες και επιρροές στη σύνταξη" (2006) EJLR 1

E. Voegelin, "Phronesis as deliberation", <http://voegelinview.com/from-The-Collected-Works/natural-law-and-aristotle-what-is-right-by-nature-pt-3/Phronesis-as-Deliberation-Phronesis-as-Knowledge-of-What-is-Good.html>

H. Xanthaki, "The Problem of Quality in EU legislation: what on earth is really wrong? " (2001) Common Market Law Review 651

H. Xanthaki, "Εγχειρίδια σύνταξης και ποιότητα στη νομοθεσία: θετική συμβολή στην ασφάλεια δικαίου ή εμπόδιο στην ανάγκη δυναμισμού των κανόνων;" ' (2010) 4 Legisprudence